

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

גליון אלול

זאב פלק: נישואין כדת משה בישראל

✱

בנימין דה-פריס: לבעיית הרבנות במדינה

✱

אליעזר אלינר: מאימתי משכימין לסליחות

✱

אפרים נ. אליסף: תוגת־תרומה (מעין סליחה)

✱

אפרים א. אורבך: הקונקורדנציה למכילתא

✱

שמואל וינגרטון: פרקי הווי בירושלם

זמוני התפילה לחודש אלול תשכ"ו

פ' יוֹפְטִים
הדלקת הנר 5.42, מנחה 6.05, קבלת שבת 6.20, ימי חול: שחרית, מניין א 6.00
שחרית 8.00, מנחה גדולה 12.45, משנה ברורה 5.00, מניין ב 7.00
מנחה 5.40, הרצאה 6.00, ערבית 6.55
ערבית 6.55

פ' כי תצא
הדלקת הנר 5.34, מנחה 5.55, קבלת שבת 6.10, ימי חול: שחרית, מניין א 6.00
שחרית 8.00, מנחה גדולה 12.45, משנה ברורה 4.50, מניין ב 7.00
מנחה 5.30, הרצאה 5.50, ערבית 6.45
ערבית 6.45

פ' כי תבוא
הדלקת הנר 5.26, מנחה 5.50, קבלת שבת 6.05, שחרית 8.00, מנחה גדולה 12.45, משנה ברורה 4.43, מנחה 5.50
הרצאה 5.45, ערבית 6.40
ערבית 6.40

פ' נצבים וילך
הדלקת הנר 5.17, מנחה 5.40, קבלת שבת 5.55, שחרית 8.00, מנחה גדולה 12.45, משנה ברורה 4.40, מנחה 5.40
הרצאה 5.40, ערבית 6.30
ערבית 6.30

סליחות כמוצאי שבת 10.30. סליחות בערב ראש השנה 10.30, בבוקר 5.00

מכירת מקומות לימים נוראים

מכירת המקומות לימים הנוראים, תחל השנה, כמדי שנה, בא' באלול. מתפללי בית-הכנסת יוכלו לרכוש מקום בימים א—ה, בין השעות 8—6 בלבד. מא' עד ח' יישמרו מקומות המתפללים הקבועים לחידושם השנה ומח' באלול ואילך יימכרו יתר המקומות. בעלי מקומות שעדיין לא רכשו את השלטים, לציון מקומם, יוכלו לרוכשם עם חידוש השכירות.

ברך את ידידיך מעל דפי טורי ישרון

לקראת ראש-השנה ייצא אי"ה גליון מוגדל של טורי ישרון, בו יוקדש מדור מיוחד לברכות. מחיר מודעת ברכה בגודל סטנדרטי — 20 ל"י בהזמנות נא לפנות למינהלת טורי ישרון, ת.ד. 7018 ירושלים. כן ניתן לעשות זאת עם רכישת המקומות לימים הנוראים

טורי ישראל

ירחון בהוצאת הסתדרות "ישרון", ירושלים
בעריכת מיכאל ששר

המערכת: ד"ר ש. בן-אליעזר, נ. בן-מנחם,
י. מ. גלעדי

המערכת וההנהלה ת.ד. 7018 ירושלים

שנה א, גליון ד, ראש-חודש אלול תשכ"ו, 17 באוגוסט 1966

ה ת ו כ ן :

2	זמני התפילה
3	טור הטורים
5	ד"ר ז. פלק : נישואין כדת משה בישראל
10	פרופ' ב. דה-פריס : לבעיית הרבנות במדינת ישראל
13	א. אלינר : מאימתי משכימין לסליחות
16	א.מ. הכרמן : סליחה לרבי יוסף קלעי
18	א.נ. אליסף : תוגת-תרומה (מעין סליחה)
20	פרופ' א.א. אורבך : הקונקורדנציה למכילתא
23	ש. וינגרטן : פרקי הווי בירושלים
27	ויהי בישרון
30	מכתבים ל"טורי ישרון"

טור הטורים

לא זו הדרך

"מ" בסרים הגולגולת, מוציאים את המוח, חותכים הלשון, מנקרים העיניים ושמים עיני זכוכית במקומן, פותחים כל שטח הבטן מהצואר עד למטה, מחטטים ומוציאים את הלב יחד עם העורקים, טחול, כבד, כליות, קיבה ובני מעיים וממלאים את החלל בסמרטוטים, מנסרים שדרה, עצמות, ידיים ורגלים ודם הנמצץ נשפך לביב השופכין" — אין זה קטע מתוך ספר המתאר את זוועות הנאצים, אלא ציטוט מדויק מכרוז שהוצא על-ידי "ועדה ציבורית להגנת כבוד האדם", במחאה על ניתוחי מתים. לא ייפלא אפוא שמסגנון משסע זה ועד לקריאה "דם יישפך" שהושמעה מפיו של נציג מפלגה חרדית בכנסת, לא רחוקה הדרך.

אכן, זוהי דוגמה נוספת ומחרידה לניצול זול וגס של רגשות כנים של יהודים תמימים, שלבם דואב על בזיון המת, לצרכים הרחוקים מלהיות "לשם שמים". משום כך אין חלקנו עם אלה המנהלים את המאבק על עניין צודק וכואב בדרך חסרת אחריות ציבורית זו, שתוצאותיה חייבות לגרום לחילול שם שמים, ובכך אין ספק כי ישיגו את ההיפך מן הרצוי לכל יהודי דתי החרד באמת — ללא חשבונות אישיים ומפלגתיים — לכבודה ולעתידה של דת ישראל במדינת ישראל.

דרכה של היהדות הדתית במדינה, המבקשת לעצב את חיי הציבור על-פי רוח התורה, אינה קלה ואינה סוגה בשושנים. לעתים נדמה כי השנאה לכל מה שריח דת נודף הימנו, עזה בקרב חוגים מסוימים בציבור הישראלי בהרבה משנאת ישראל על-ידי הגוים. אולם דוקא היא

הנותנת. האצילות מחייבת גם ודוקא במקרה זה. יש לבור היטב את הדרכים ואת האמצעים למלחמתה הצודקת של היהדות הדתית על צביון המדינה, וכל הסבור כי נקיטת סגנון גם ומרעיל גם מצד זה של המחנה, "משום שגם מן העבר השני של המיתרם יש חוגים הנוקטים בדרך דומה", אסור שיהא חלקנו עמו.

מבחינה זאת מן הראוי לציין, לשבח ולהודות עם גילוי הדעת המכובד והענייני שהוצא על-ידי קבוצת רופאים דתיים, שהביעו גם הם התנגדות לקבלת התיקונים המוצעים בחוק האנטומיה והפתולוגיה. בגילוי דעת זה, שפורסם בעתונות, דברי חכמים בנחת נשמעים וניכרים יושר דברי אמת, הן מן הבחינה הרפואית, המטילה ספק בצורך לנתח מתים כמעט ללא אבחנה ליטם "קידום המדע הרפואי" כביכול, והן מן הבחינה האנושית המדגישה את הצורך לכבד את רצון המת ואת רגשות קרוביו, וכל זאת, כמובן, מבלי להיגרר להאשמות בסגנון זול המעיד על בעליו.

יש אך לקוות שבבעיה כאובה זו, המסעירה את הציבור בחודשים האחרונים, יגבר, בסופו של דבר, הקול המתון והאחראי בקרב הציבור הדתי — שאינו אוסר ניתוחי מתים מכל וכל, אלא מתירם במקרים מסוימים — על אותו קול חסר אחריות בנוסח "דם יישפך".

דו"שיח עקר

אופנת הדו"שיח (אולי לא מעט בהשפעתו של בובר) היא עתה בעיצומה בארץ. עוד אנו קוראים על הדו"שיח הישראלי-אמריקאי וכבר הודיעו העתונים על דו"שיח נוסף, בין סופרי ישראל לסופרים יהודיים מאנגליה. אך טבעי הוא שבכל המיפגשים האלה עומדת במרכז שאלת המשך הקיום היהודי של הציבור היהודי בגולה וגם של יהודי מדינת ישראל, ששניהם — ואין טעם לטמון את הראש בחול ולהתעלם מן המציאות — שוב אינם מקיימי מצוות ברובם הגדול. משום כך גם אין זה מפתיע שנעשים מדי פעם נסיונות למצוא לשאלה "מיהו יהודי?" הגדרה חדשה, שאינה מתבססת על ההלכה. כך יכול היה אחד הסופרים היהודיים מאנגליה לומר כי הוא יהודי יותר "בזכותו" של היטלר, מאשר בזכותו של משה רבנו ואין ספק שזו הרגשתם של יהודים רבים.

עם זאת יש לקבוע שכל הנסיונות הללו, למציאת הגדרה יהודית חדשה, מופנים, למעשה, כלפי העבר, אבל תוך התעלמות מן היסוד העיקרי והבולט שבעבר זה, לאמור: היסוד הדתי. דור השואה, ואולי עוד דור אחד אחריו, יכול לפרנס את יהדותו על זכרונות האימים של תקופת היטלר (אם כי מותר לשאול אם זהו תוכן יהודי חיובי), אך "צרות" אלה לא יוכלו להוות את עיקר המזון הרוחני של בני בניהם של דור השואה, לא במדינת ישראל ולא בארצות הגולה. בעל כרחו חייב אפוא כל יהודי בן דורנו לשאול את עצמו ממה תיוון יהדותו בעתיד. הנסיונות לתת ליהדות פרוש חילוני, וזאת מותר לומר לאור המציאות. נכשלו למעשה כולם, עד אחד, כשלון חרוץ, אולם אין להכחיש כי גם הפירוש הלגיטימי היחיד ליהדות, הוא הפרוש הדתי. שוב אינו דובר אל לב חלק גדול ביותר בעם היהודי. האם יש לתלות את הקולר לכך בדת או בנושאה ודבריה הרשמיים? — דומה כי הברירה השניה מתבקשת מאליה.

לדת ישראל סיכוי וסיכון גדול בתקופתנו. חרף המחשבה החילונית של זמננו, עשויה היא לחזור ולתפוס את מקומה המרכזי בחיי העם היהודי, אם ידעו דובריה "לדבר בלשון בני אדם" של תקופתנו. אך היא עלולה להיכנס למשברים קשים ומכריעים בחיי העם היהודי אם יתעלמו מנהיגיה-רועיה מן הפרובלמטיקה הכנה שבה מתלבטים יהודים רבים, שאינם שייכים למחנה "היהדות האורתודוקסית". הבעייתיות סובבת על כל פנים סביב ציר זה של עתידה ומקומה של דת ישראל בחיי העם היהודי וחבל שדוקא מאספקט זה התעלמו ומתעלמים רבים המופיעים, השכם והערב, כדבריה של "היהדות", שעל מלוא משמעותה אין הם מעיזים לתת לעצמם דין וחשבון.

נישואין כדת משה בישראל

זאב פלך

ואם אחוז מסוים של החברה אינו מזדהה עם הוראתו, אפילו יהיה זה מיעוט, הרי לא יוכלו לבצע הוראה זאת. חינוך העם, צריך להקדים את פעולתו של המחוקק, וכמו שמקובל בדרך כלל בחינוך, יש להעדיף אמצעים חיוביים על אמצעים שליליים. יפה הסביר הרמב"ן מדוע "עשה דוחה לא תעשה", כי עבודת ה' מאהבה קודמת לעבודתו מיראה. אין לך זמן כזמננו שלו יפה כלל זה, ואין לך ציבור כ"עם קשה עורף", שצריך לכוונו באמצעים של דוגמא אישית וחינוך במקום איסורים והטפת מוסר.

פיקציה משפטית

מרות לשונו הברורה של חוק הנישואין, הממ"ש ש"ך בעניין זה את הסדר שהיה קיים ערב קום המדינה, הוטל מיד ספק גדול במעמד הנישואין הדתיים. מאז תש"ט נתקבלו בכנסת תשעה חוקים בענייני גימלאות של בני זוג שאחד מהם הלך לעולמו, בהם הושה מעמדה של "הידועה בציבור" לזה של האשה הנשואה. אותו הרעיון נתקבל גם בחוקי מס עזבוני, תש"ט ותשכ"ד,

ביום ט"ו באלול תשי"ג — לפני שלושה עשרה שנים — נתקבל בכנסת חוק שיפוט בתי הדין הרבניים (נישואין וגירושין) תשי"ג—1953. המגדיר לא רק את סמכויות השיפוט הרבני, אלא גם את המשפט המהותי בענייני נישואין וגירושין של יהודים. אין לך חוק שעורר ויכוחים כה רבים במשך השנים כחוק זה (שייקרא להלן — "חוק הנישואין"), ומהדין להביט עתה אחורה ולעשות חשבון הפסדו כנגד שכרו. נדון כאן רק במחציתו של הסעיף השני, היינו שנישואין של יהודים תושבי ישראל, או אזרחיה, ייערכו בישראל לפי דין תורה בלבד. מה העלה הנסיון של י"ג השנים שעברו מאז? נרכז את העיון בשלוש תופעות, שכל אחת מהן נדונה רבות בציבור, הלא הן בעיית "הידועה בציבור", הנישואין הפרטיים והנישואין שנערכו בחוץ לארץ. הבעיות העומדות היום בפני חברתנו ניתנות רק בחלקן הקטן לפתרון בדרך חוק, וערך רגיש כמו קדושת המשפחה בודאי אינו מושג ומוגן על ידי צווים ועונשים. תמיד חייב המחוקק לשאול את עצמו, אם מתוך חומרא בעניין אחד לא יבוא לידי קולא בעניין אחר, חמור מהראשון. יתר על כן, עליו להביא בחשבון שכוחותיו מוגבלים,

הנשיא והרבי

אין לך מעשה, שיהא קשור בדרך כלשהי בדת וביהודים דתיים, שלא יעורר תגובות "נזעמות" בקרב חוגים מסוימים בציבוריות החילונית במדינה. כך אף "זכה" נשיא המדינה, מר ז. שזר לביקורת על "שחילל את כבוד המדינה" בכך שכביכול "הלך לקנוסה" וביקר אצל רבם של חסידי חב"ד וזה לא הטריח עצמו לבקר אצל נשיא ישראל במלונו. לעומת ביקורות אלו המעידות על צרות אופק ישראלית, ישא נא הנשיא ברכה על שגילה מידה טובה של "כלל ישראליות" ובכך סימל כי אינו רק נשיא ישראל, אלא אף נשיאה וסמלה של יהדות התפוצות. לא ויתור על כבודו של ישראל גילה הנשיא במעשה הביקור אצל הרבי, אלא גדלות רוח ורגש כן המעידים על שימת הדגש על התוכן ולא על הצורה. יאכן, מה נוגע ללב כל יהודי היה אותו רגע בו נשמעה ב"קול-ישראל" ברכת אחד מחסידי חב"ד בנמל התעופה של ניו-יורק, שברך את מר שזר בשם ומלכות. בכך, ולא בגינונים של טכס, נסתמלה אחדות ישראל, שהנשיא הוא לה דמות יסוד.

מה ידוע לנו על היקף תופעה זאת ועל המניעים החברתיים שפעלו כאן? אין עדיין סטטיסטיקה על מספר הזוגות החיים במעמד זה, ומהדיון היה לערוך מידגמים מתוך מעקב אחרי הפעלת חוקי הגימלאות המזכים את הידועה בציבור. יש לבדוק את נתוני הביטחון הלאומי, שירות המדינה ומשרד הבטחון כדי לוודא את האחוזים בכל אחד מהם. אני משער כי אחוז המקרים של ידועה — או ידוע — בציבור הוא אחד למאה וכי האחוז גבוה יותר בין הותיקים והמסור־דרים מבחינה כלכלית, מאשר בשכבות אוכלוסייה אחרות.

זו, אגב, הסיבה לכך שמקרים אלה ידועים אישית לרבים מחברי הכנסת ומעוררים בהם אהדה, עד שהצביעו בעד זכויותיהם. יתר על כן, דומה כי במידה מסוימת חוקים אלה הם שרידי אידיאולוגיה שהיתה קיימת בעבר ושנדרתה בינתיים. כידוע היה יחס העליה השנייה והחברה הקיבוצית מסוייג כלפי הנישואין. עד למלחמת העולם השנייה לא היה הזוג הרגיל בקבוצה טורח להינשא כדין. זכורים מקרים רבים ששלחו ממלאי מקום לטכס הקידושין, או שחיו חיי אישות קבועים ללא נישואין. במקום טכס היה הזוג הצעיר פונה למוסדות הקבוצה בבקשת חדר משפחתי, ומתן חדר כזה נחשב בעיני כל הקיבוץ כלגיטימציה וכנישואין. גישה זאת היתה מיוסדת על הרעיון של "אהבה חופשית" ועל הדגשת התוכן לעומת הצורה. האידיאולוגיה הקיבוצית התנגדה לנישואין גם מסיבה אחרת: החברה נחשבה אז כוללנית ומספקת את כל הצרכים, כל חבר נדרש לתת לה את מלוא נאמנותו וזמנו, ולא ראו בעין יפה נאמנות מיוחדת העלולה להתנגד לנאמנות כלפי הכלל.

מאז אמנם נשתנו הדעות והמנהגים אף בחברה הקיבוצית. הזוגות הצעירים היום ריאליסטים ותכתיביים ושואפים למעמד וללגיטימיות של הנישואין. כמעט ואין עוד מקרים של חיי אישות קבועים ללא נישואין כדין, כשאפשר לערוך נישואין כאלה. על כן קיימת בודאי אי־נחת ממקרים של "ידועה בציבור", ועלינו לשאול, מי הם אותם הזוגות שבחרו בדרך זאת. בגלל אותה

בחוק הגנת הדייר, תשט"ו—1955, ובחוק הירושה, תשכ"ה—1965.

אין טעם לראות בסטיית אלה ביטוי לרשעות או לכוונות של מומרים להכעיס או לתיאבון. מוטב להעמיק חקר לסיבות ההיסטוריות של תופעה זאת, לתכלית שהיא באה להשיג ולקשר הסיבות הקיים בינה לבין חוק הנישואין.

ברור שיש כאן פיקציה משפטית שמשתמשים בה, כרגיל, במקום שאין יכולים לשנות את החוק, אף על פי שרוצים לעשות זאת. רוב חברי הכנסת הצביעו בעד חוק הנישואין מתוך התחשבות במסורת העבר, באחדות העם ובשיתוף הקוֹאליציוני, אך דעתו לא היתה שלמה עם הפתרון. בכל מקרה שנגרמו קשיים על פי חוק הנישואין, גילו חברי הכנסת, כמו גם השופטים, אהדה כלפי היחיד הנפגע וניסו להקל עליו. במקום לבטל את החוק גופו, נתנו אפוא סעד לחריגים. יתר על כן, שאלת הידועה בציבור מתעוררת על פי רוב לאחר מותו של בן הזוג, כשאין טעם להורות על ההתנהגות הראויה בעתיד. בשלב זה פועל יחס הכבוד כלפי הנפטר, כלומר נותנים כבוד לזכרו כשמתייחסים לאשה שבחר בה כלאשתו. החקיקה בעניין "הידועה בציבור" משקפת את ההתנגדות לחוק הנישואין, ומוכיחה את גבול כוחו של המחוקק לצוות צווים בלתי פופולריים.

לכל אחד מהחוקים הללו התנגדו נציגי המפלגות הדתיות, מתוך הרגשה נכונה שהוא מכון לרוקן את תוכנו של חוק הנישואין. אך התנגדותם גרמה ערבוביה במערכות המשפט, בעניין מה רגיש כנישואין. פעמיים הוחלט לתת את הזכות לאשה הידועה בציבור, ואילו ביתר הפעמים הוכרה גם זכותו של "איש הידוע" כאמור. במקרה אחד נאמר כי הידועה בציבור עומדת במקום אשה נשואה רק אם הנפטר לא היה אותה שעה נשוי כדין לאחרת, אך יתר הנוסחאות לא הקפידו על הבחנה זאת. שלשה חוקים, לרבות חוק הירושה שנתקבל לאחרונה, מזכים את הידועה בציבור רק אם איננה אשת איש אחר, ויתר החוקים אינם מעמידים תנאי זה, גם הצד הטכני של החקיקה משקף אפוא את חילוקי הדעות ובלבול המוחות בשאלה לאומית חשובה ביותר.

הרחיק אותם עוד יותר מקיום יתר המצוות והפך אותם לאופוזיציה פעילה נגד חוק הנישואין. החקיקה בדבר "הידועה בציבור" שייכת לתחום הפיקציות, והיא נוגדת להגיון המשפטי ולסדר הציבורי כאחד. אפשר שעל ידי כך מתכוונים להביא להנהגת נישואין אזרחיים, אך בינתיים מחנכים לאנרכיה משפטית, וקיים חשש שאנרכיה זאת תתמיד גם אחרי הנהגת נישואין אזרחיים.

נישואין פרטיים

הוא הדין בשאלת הנישואין הפרטיים. כפי שנאמר כבר, לא היה המחנה החילוני

התודעה המקפידה על צורה והרצון לקבל לגיטימציה קיימת היום גם רגישות גדולה יותר כלפי טכס הקידושין, כפי שעוד נזכיר.

כהן וגרושה

מה אפוא מניע הרבה זוגות מתוך כלל אוכלוסי ישראל לחיות זה עם זה ללא קידושין כדת משה וישראל? יש להניח כי רובם אינו יכול להינשא כדת מכיון שאחד מהם טרם קיבל גט מבן זוגו הקודם. מחוץ למקרים המפורשים בתלמוד ובפוסקים, אי אפשר להשיג גט בבית-דין רבני אלה בהסכמה הדדית. עובדה זאת גורמת

חתונה יהודית, מאת מוריס גוטליב

מעוניין בצורת הטכס, ועל כן לא ניסה, בדור הקודם, לעשות דין לעצמו בעניין זה. אך רובנו עדיין זוכרים את המחלוקת בין הרבנות הראשית לבין רבנים של אגודת ישראל, שערכו נישואין על דעת עצמם. מבחינת ההלכה גרידא היה הצדק בודאי עם האחרונים. הותקנו בעבר תקנות נגד הקידושין הפרטיים, אך תקנות אלה לא התפשטו בכל מקום ואינן מחייבות בארץ ישראל, (בספרי "נישואין וגירושין" אף ניסיתי להוכיח כי תקנות אלה הושפעו ממקורות חיצוניים).

להתדיינות ממושכת המסתיימת לעתים קרובות בלא כלום ומביאה את הצדדים לעשיית דין לעצמם.

קבוצה אחרת המקיפה בודאי אף היא הרבה זוגות הם איסורי לאוין, כגון כהן וגרושה. עד לזמן האחרון הסתפקו בני הזוג שלא יכלו להינשא מסיבה כזאת במעמד של ידועים בציבור. אין להניח כי חוסר המעמד החוקי ויחס החומרא כלפי מקרים אלה הניע אף מיישהו לציית להלכה. אדרבה, היחס השלילי כלפי זוגות אלה בודאי

ולהינשא עד שתקבל גט מבעלה הנוכחי (תיק כ"ד/465, פס"ד של בתי הדין הרבניים בישראל ה' 219—224). על סמך הערה זאת וחוות דעתו של בית המשפט העליון באותו עניין (גורפינקל—חקלאי נ. שר הפנים, בג"צ 80/63, פד"י י"ז 2048—2072) הוחלט לרשום את הנישואין הללו במירשם האוכלוסין, כאילו נערכו על ידי רב מוסמך.

מתחילת שנת תשכ"ה ואילך נערכו כמה עשרות נישואין פרטיים בקיבוצים שונים והוגשו בקשות לבתי הדין הרבניים לאשר את תוקפם. בגלל התוצאה המתוארת להלן, מסרבים בתי הדין לתת צו, ובכך מנעו עד כה את רישומם של הנישואין הללו במירשם האוכלוסין אך כבר הוגשו כמה בקשות לבתי המשפט הגבוה לצדק שיורה לבתי הדין הרבניים לדון בדבר ולתת את ההצו הרה על מעמד בני הזוג, ויש להניח כי הענין לא יסתיים במצב הקיים.

על ידי הסירוב למתן פסק דין בודאי לא יביאו להפרשת החתן מהכלה. אם קיימת מצוה "לדפנו" היינו לכפות את הכהן שישמור על קדושתו של אהרן, הרי בכך בלבד אין מקיימים אותה. יש להניח כי מעשים אלה יימשכו ויזכו להכרת בית המשפט העליון ובוזה גם להכרת המינהל והציבור. ההתעלמות מהם יוצרת רק סיבוך, כי בתי הדין אינם מוכנים להתיר את האשה לשוק ללא גט.

נישואי חוץ-לארץ

מכאן לשאלת הנישואין שנערכו בחוץ-לארץ שלא לפי דין התורה. אין רצוני לדבר כאן על נישואי תערובת הקובעים דיון לעצמם, אלא להצביע על כמה בעיות, פחות חמורות, שלמרות זאת טרם מצאו פתרון מתאים והן מסכנות את קיומו של חוק הנישואין. כוונתי לזוגות שנישאו בנישור אין אזרחיים בחוץ-לארץ, ולזוגות שאחד מהם התגייר בחוץ-לארץ בפני רב לא-אורתודוקסי ושנישאו שם. לפי הפרקטיקה הקיימת, אין רואים את שניהם כנשואים ואין רואים בכן הזוג שהתגייר כאמור — יהודי.

תופעה זאת אף היא איננה ביטוי לעבריינות גרידא, אלא היא תוצאה מהעובדה שחלק גדול של עם ישראל התרחק מההלכה. כל היודע כי

הרבנות הראשית רצתה אמנם לחדש את התקנות אך דרישתה לא נתקבלה כהלכה מחייבת את הכל. היסוד הממשי לתביעתה היתה פקודת רישום נישואין וגירושין 1919, שניתנה על ידי המחוקק הבריטי. פקודה זאת מחייבת רישום כל נישואין וגירושין אצל רושם מוסמך, והשלטון המנדטורי, ואחריו משרד הדתות, מסרו את הטפסים לרישום רק לאותם הרבנים שהיו מקובלים עליהם כמסדרי קידושין. להלכה אפשר לערוך נישואין פרטיים ולתת אחר כך הודעה על ידי רב מוכר, אך למעשה לא יעביר רב כזה את ההודעה לתעודתה (משרד הדתות) כל עוד לא ערך את הטכס בעצמו.

הנסיגות הראשונות לערוך נישואין פרטיים נערכו בשנת תשי"א כשהסיבה למעשה היתה התנגדות הרבנות להשיא גרושה לכהן. אף על פי שערכו את הקידושין לפי ההלכה, סירב בית המשפט העליון להצהיר על תוקפם של הנישואין, מתוך שיקולים חילוניים של "טובת הציבור", (כהן נ. בוסליק, ע"א 238/53, פד"י ח' 57—8). עורך הדין גנור אף הובא לדין, והרשעתו לפי אותו סעיף חילוני אושרה ברוב דעות (גנור נ. יו"מ ע"פ 208/53, פד"י ח').

חוק הנישואין שנתקבל בינתיים, לא שינה את המשפט המהותי, כי הוא דורש רק לערוך נישואין לפי דין תורה, ואין לפסול על פי זה נישואין פריטיים. יש להניח כי זו הסיבה שלא הביאו לדין עורך דין אחר שעשה אותו המעשה בשנים האחרונות. אכן, חוק הנישואין שינה את מקום השיפוט, ועתה אי אפשר לפנות לבית משפט אזרחי שיצהיר על תוקף הנישואין הפרטיים, אלא השיפוט בנדון זה, נתון בידי בית הדין הרבני בלבד.

צו לאישור

ב ינתיים נוסדה ה"ליגה נגד כפיה דתית" השורפת להנהיג נישואין אזרחיים והנוקטת בצעדים שונים כדי להפנות את תשומת לבו של הציבור לבעיות הנובעות מן המצב הקיים. לפני כשנתיים נערכו שוב קידושין פרטיים בין כהן וגרושה ובית-הדין הרבני נתבקש להצהיר על תוקפם. פסק הדין לא כלל את ההצהרה המבוקשת, אלא קבע רק שהאשה לא תוכל לחזור

ברגע שהדבר כדאי לו, כי היחס בינו לבין בן זוגו אמנם איננו נישואין כדת משה וישראל, אבל אין הוא גרוע מחוזה רגיל בין שני צדדים. בנישואין האזרחיים או בנישואין בפני הרב הלא-אורתודוקסי התחייבו שני הצדדים בכל אופן התחייבויות מינימליות של חיי נישואין, ויש מקום לחייבם עתה לעמוד בדיבורם.

★

לצערנו מעוותת בעיני הקהל הרחב דמותם של איש ההלכה ושל ההלכה עצמה. אם יימשך תהליך זה, כי אז לא תהיה אפשרות לקיים את חוק הנישואין ולשמור על האופי היהודי של המדינה. מאידך גיסא, אם יחפשו הדיינים דרך לפתרון שלוש הבעיות הנזכרות לעיל, לא תהא לכלל הציבור במדינת ישראל סיבה לסטות מגישואין כדת משה וישראל.

העליה לישראל מהווה בשביל חוגים אלה תריס אחרון בפני טמיעה גמורה, לא יוכל לנהוג כלפיהם ביחס של חומרה. אם יש להאשים מישהו, הרי אין אלה אותם בני הזוג שעלו לארץ, אלא רבניהם ומנהיגיהם שנשארו על פי רוב בחוץ-לארץ; הללו חטאו אבל בני הזוג לוקים. ולא עוד אלא אותם העולים נחשבים כנשואים זה לזה לגבי איסור הביגמיה, לגבי תביעת מזון נות בבית המשפט המחוזי, לגבי ירושה, לגבי מירשם האוכלוסין וחוקים שונים של המדינה. רק אם ירצה אחד מהם להיפטר מבן זוגו, שאולי חי עמו שנים רבות, או אם ירצה הבעל להשתמט מתביעת מזונות של אשתו, יעלה פתאום את הטענה הזאת, שתתקבל בבתי הדין הרבני. דומה כי במקרים אלה קיימת מידה גדולה של צביעות מצד בן הזוג הטוען פתאום נגד תוקפם של הנישואין. מהראוי להשיב לבעל לדין הטוען כך

רהיטי "מבט"

★ ארונות קיר, חדריו שינה

★ באיכות מעולה

★ מהירים נוחים

להשיג בירושלים, רח' שטראוס 13

לבעיית הרבנות במדינת ישראל

בנימין דה-פריס

ממדותיהם הם עוד פרי חינוך גיטואי וגידול בתוך חברה שולית.

אך אל נשכח שדורנו בכלל הוא חסר אונים וחדל אישים, ולא במחנה הדתי בלבד. ועוד: מסורות וספורים רבים על רבנים משפיעים וכאריסטאטיים טעונים בדיקה והרבה מן האגדה בדבר. אחרי דקדוק ועיון מתברר לפעמים שהשפעתם היתה מצומצמת ביותר בחוגים קטנים, או רק אחרי מותם, או שהשפעתם לא היתה מבוססת על הגותם המקורית, על כושרם האינטלקטואלי, עמידתם התקיפה או על אישיותם המוסרית או הקורנת, אלא על הנסיבות המיוחדות ותנאי החברה (כגון בחברת המאמינים החסידים או בחוגי הלומדים). בחברה המודרנית, המורכבת מאלמנטים בלתי־מאמינים רבים למיניהם, לא רבו הרבנים, שביכלתם היה להשפיע מחוץ לחוג החרדים והפריפריה הדתית. אלא שבחוץ לארץ, שמצד אחד היה זה העולם החיצוני הקובע והמכריע ומהצד השני היתה החברה היהודית יותר מלוכדת, היתה ההתנגדות לרבנות חריפה פחות ורופפת יותר ורחישה הכבוד למעמד הרם ולמייצגו היתה גדולה. אף הכשרתם של הרבנים היתה אחרת במזרח אירופה, לפחות בחברה המסורתית. לא נדרשה מהם אלא הכשרה תלמודית עמוקה ובחירתם היתה תלויה ביחוסם, פרסומם, חזקתם ולפעמים גם בתוקף גורמים אחרים (כגון ממון, רשות וכדומה). אבל הנבחרים תאמו פחות או יותר למה שנדרש מהם ולמדותם אף כפרה על חסרונות אישיים או לקויים טבעיים. במערב־אירופה, בעת החדשה, הוכשרו הרבנים רובם, במסודות מיוחדים, בתי מדרש לרבנים, ואף השתלמו באוניברסיטאות. אין ברצוני לדבר על טיב המוסדות ועל תכנית הלימודים, שהיתה שונה ממוסד למוסד, אבל עצם הדבר שהצעיר ידע, שעתידי הוא לתפוס מקום ברבנות, השפיעה על עיצוב דמותו במידה רבה.

בארץ, כמעט ונהרסה החברה המסורתית בצב-

בזמן האחרון צצה שוב בעיית הרבנות מכמה בחינות: מבחינה חוקית־פורמלית, מבחינה רוחנית ואף מבחינת הלגיטימיות שלה. לא נטפל כאן בבעיית החוקית־פורמלית המסובכת, שגרמה לכך, שאין אפשרות חוקית לבחור רבנים ראשיים בתל־אביב. אף לא נתעכב על עצם תקנון הבחירות, אף על פי שהוא משקף את רצון השליטה של מפלגות דתיות ודרך בחירה, שאינה הולמת את תנאי הזמן והיא שריד של תקופות שעבר עליהן הכלח ושנתנה שליטה יתרה בידי הרבנים, תוך שלילת השפעה ישירה מן הקהל המעוניין בראש ובראשונה ברבנות. בקהילות המודרניות באירופה היו הרבנים הרשמיים, ועדיין לא נשתנה הדבר עד כמה שהן עוד קיימות, נבחרים על ידי ועדי הקהילות, שהם נציגי חברי הקהילה על פלגיה. בעייה זו אמנם המורה מאד ואף היא אחד הגורמים לירידת יוקרת מוסד הרבנות, אבל דומה שהיא תבוא על פתרונה המלא רק אחרי ליבון עניין מקומה של הרבנות בישראל בכלל.

דת ומדינה

טענות חזקות נשמעות נגד הרבנות על שחדלה להיות מנהיגות רוחנית. טענה זו יש בה בודאי מן הצדק. מעטים הם הרבנים בארץ, שהשפעתם ניכרת מחוץ לחוג מבקרי בית הכנסת. מעטים ביניהם מלהיבים, הוגי דעות לא שגרתיות ולא דרשניות, שאף האינטליגנציה הלא־חרדית נאותה לשמוע את דבריהם. יש ביניהם, ביחוד בין הרבנים הקשישים והישישיים, פקחים ונבונים, שמעורבים גם בין פשוטי העם ומקור בלים עליהם. הם בקיאים גם בהוויות העולם החומרי, אבל דומה שרחוקים הם ממגע ממשי ומעיונות עם הבעיות הרוחניות והחברתיות של העולם המודרני. לרבים אין גם ההשכלה הדרושה לכך והכלים המדעיים. אף לא נתברך דורנו באישים רבניים כאריסטאטיים. דומים הם יותר לבעלי מקצוע טובים או פחות טובים, והרבה

יִּוֹנָה הַקָּדוֹם והאמיתי, ומה שנראה היום כהמשך של חברה זו כאן, ברובו אינו אלא חיקוי, ריאקציה וניאו-אורתודוקסיה ואילו המוסדות להכשרה לא נשתנו ואף הבריחה מן הרבנות גדולה ממה שהיתה (רק הנהירה ל"דיינות" קיימת, מטעמים מובנים).

ברם, חרף הכל, למי שאינו מודה בהפרדת הדת מן המדינה (וכותב טורים אלה מתנגד לכך, על אף היתרונות הטמונים לכאורה בסיסמת ההפרדה, גם לדת וגם למדינה, מטעמים רעיוניים ומעשיים, שפרטתי במקום אחר, בירחון "תמורות"), אסור לפי דעתי להוציא מסקנה, שיש לבטל את הרבנות המאורגנת ואת הרבנות הראשית כגולת הכותרת שלה. יש צורך בתיקונים, כפי שכבר רמזתי בפתח דברי, יש אולי צורך במתכונת אחרת או בשינוי היחסים בין הרבנות לממשלה. יש לפתוח במסע מחודש — כי כבר נעשה נסיון-נפל לפני כשלושים שנה ולמעלה בקשר לבית המדרש הרבנים מיסודו של הגר"ע ד"ר הילסהיימר וצוק"ל והעברתו לארץ-ישראל — לקראת ייסוד מוסד תורני גבוה להכשרת רבנים, שאת תכנית לימודיו יש לקבוע לפי צורכי הזמן והמקום. יש לדאוג בכל האמצעים לכך, שיועמדו בעלי השראה מן הארץ ומחוץ לארץ ברשימות המועמדים לניהול מוסד כזה, ויש לבא בתביעות כלפי הרבנות, אבל אסור להרוס את הבנין.

בשולי החברה

היהדות הדתית בכללותה נמצאת כיום בשולי החברה. ארגוניהם הקהילתיים המיוחדים של היהודים הדתיים, פרט למושבים ולקיבוצים, לקויים ביותר. קיימים בתי כנסיות, אבל כל זה נתמך שוב על ידי מועצות דתיות, שתקפן והשפעתן וכספן באים להן בעיקר משום שהן נתמכות מכספי צבור (עירייה, ממשלה, מסי כשרות וכדו"מ). בשעה שבסיס אחרון זה יישטמ מידה נמצאת יהדות זו חסרת אוגים מבחינה כספית, צבורית וארגונית. היא לא תוכל להחזיק את המוסדות הדתיים מתוכה ולהקים שירותים דתיים ההולמים את הזמן ואת התנאים. היא לא הגיעה עדיין לאותה דרגה של הכרה, של תודעה, של התנדבות

וישל כושר פעולה ותנופה, אליה הגיעה היהדות הדתית באירופה ואולי כעת גם באמריקה. וכשם שמבחינה ארגונית וכספית היא נשענת על גורמי חוץ, כך מבחינה רוחנית אין לה כרגע אלא הרבנות הרשמית. טול הימנה את הגורם הראשון או השני והיא תתפרק ותתפצל, ודמותה תהיה דמותה של היהדות הדתית באמריקה בראשית המאה, אנדרלמוסיה בשטח השירותים הדתיים, חוסר כל אמון, פרטיזאניות רבנית (כלפי בתי כנסיות וכדומה) אי-ודאות הלכתית בשטחים האלמנטריים ביותר, כגון סדורי חופה וקידושין ובתי דינים לגיטין וכדומה. כבר טעמנו במקצת אף כאן מן הטעם הזה, לפני קום המדינה, והרי בירושלים קיימות עד היום קהילות חרדיות שונות. ספק רב אם בתוך אנדרלמוסיה זו יקומו אישיים רבניים כריסמאטיים, מנהיגים ומשפיעים, בעלי שיעור קומה, שדבריהם יישמעו מעבר לכתלי בית-מדרשם. חוששני מאיבוד קולם בתוך התהו ובהו. אבל החשש לתפיסת השלטון הרבני על ידי פרטיזאנים מצד אחד וקיצוניים מצד שני — כי הללו האחרונים ודאי ירוויחו בכך — או פרטיזאניות וקיצוניות יחד, גדול יותר. תהיה התחרות בקיצוניות, ולמעשה אנו כבר עדים לכך גם היום, אלא שהמסגרת הרשמית מעכבת במקצת ואנשי הפריפריה הדתית — והם מרובים ועד עתה הסתפקו במסגרת הרשמית — ימצאו להם או מקום בין כתלי היכל המתקדמים למיניהם. תחזית זו שחורה, אבל יש לצפות לכך.

רבנות "מטעים"

עצם הרבנות הרשמית ורבנות ראשית מוסדות לגיטימיים הם ביהדות. במזרח אירופה, ברוסיה, צץ במאה שעברה המושג "רבנות מטעים". אלה היו אנשים, רובם ללא סמכות רבנית כל שהיא ואפילו בורים גמורים, או אפילו מפוקפקים בשמירת מצוות בכלל, שנתמנו כפקידים-רשמים ואחראים לקהילה מטעם הממשלה הרוסית. ה"טעים" היה בדרך כלל בבחינת "נותן טעם לפגם", אם גם היו יוצאים מן הכלל, שעמדתם בצבור היהודי היתה איתנה ומכובדת. ההתנגדות של המשכילים והציונים להם לא היתה מחמת חוסר ידיעתם התורנית, אלא מחמת תלותם

ברשות. מושג זה, על טעמו המר, עבר גם הנה, אם גם אין שום השואה, לא מבחינה לאומית, תורנית או תלות ברשות זרה. הרבנות היא אמנם מבחינה פורמלית פקידות, אבל היא חופשית לגמרי בענייני הלכה ומענה עם הרשות הוא רק במקרה של התנגשות בין ההלכה לבין חוק המדינה, או במקרה שאינו נוגע לעצם ההלכה אלא רק לעניינים צדדיים. למעשה דומה מצב עצמאותם של הרבנים הרשמיים למעמדם של מרצים באוניברסיטאות, המקבלים את משכורתם מהנהלות אדמיניסטרטיביות, או מקופת העיריה והמדינה, ואף על פי כן יש להם חופש מלא. ודאי, גם הרב בחו"ל, בקהילה גדולה, אינו יכול להתנהג בפסקיו ובהוראותיו כמרא דאתרא בעיירה ליטאית של המאה הקודמת, או כמו רב של קהילה חרדית נפרדת ויש להם להתחשב בתנאים הקשים וכמותם גם רבני ישראל יכולים פעם להיכשל, אבל אין כאן שום השוואה ל"רבנות מטעם". הכנסת מושג זה, יש בה משום נותן טעם לפגם והיא מסלפת את הדמות ומעוותת עיני פקחים. כאמור, אפשר אולי או שמא אפילו נחוץ לשנות את היחס הפורמלי בין הרבנות לבין הרשות, אבל רבנות צריכה להיות רשמית.

מבחינה הלכתית וגם מבחינה היסטורית הרבנות היא לגיטימית. המסגרת ההלכתית של היהדות מכירה במורים רשמיים ובמוסדות רשמיים (בית דין, סנהדרין, מרא דאתרא, דיין) ואין זה שייך לסידור הצד החומרי, בין שקבלו תשלום בין שלא קבלו. הם מתמנים ונבחרים על ידי גופים. אמנם היו מקומות או זמנים בהיסטוריה שבהם לא היו מוסדות קבועים, ולא היתה קיימת הירארכיה והאישיות המקובלת מחמת גדולתה, היתה הפור סקת והיא היתה המנהיג ולא היתה כפופה לשום אינסטנציה גבוהה. אבל השאלה היא: האם זה היה מצב נורמאלי, או פרי תנאים, תנאי הגלות וכדומה? והרי יש לנו סנהדרין, נשיאות, ראשי ישיבות רשמיים, גאונות במשך תקופה של כמעט אלף וחמש מאות שנה, ורק הפיזור על פני כל

רבנות ארצית

ב כון ש"רבנות ראשית ארצית" הוא מושג לקוח מתנאי הגלות. החוק המנדטורי קבע כך כדוגמת "הרבנות הראשית" באנגליה, שאף היא בעצם אינה אלא פרי רצון המלכות וכמותו גם מוסד הרבנות בצרפת, ואף מוסד ה"לנדסרבינר" במורביה היה מוסד ממשלתי, רבנויות כאלה היו קיימות גם בארצות אחרות ובתקופות שונות בשמות שונים (כגון "נגיד") ותפקידם העיקרי היה מנהלי. אבל דומה שאך שיתוף השם כאן, כוונתנו אנו במוסד זה היא הוראתית - מנהלית וחפצנו למלא את המושג המנדטורי תוכן חדש ומכאן גם בית הדין העליון ומועצת הרבנות, ואין בהטלת תפקידים מנהליים עליהם משום "חוקות הגוי". השאיפה לנורמליזציה והסכנה מפני הפקרות מכל הצדדים ובכל המובנים, מחייב בים את הדבר.

אנחנו זקוקים לריאורגניזציה, להכשרה חדשה לרבנות, לרבנות בעלת עוז, הקשורה לצבור הרחב, אנחנו מתפללים ומצפים למנהיגים-משפיעים כאריסטאים, אבל אנחנו צריכים למוסדות רשמיים ולמוסד רשמי עליון. התנאים החדשים בארצנו הריבונית מחייבים זאת, כשם שהם מחייבים יצירת עורף רחב, בלתי מפלגתי, לרבנות רשמית זו, כדי שתתעצב ותוכל לפעול מתוך חופש ומתוך תנופה ותעוזה, אבל בביטול ובלעג לא נתקדם, ועלולים אנו אף להפסיד.

נאיכותי משכימין לסליחות

אליעזר אלינר

אף על פי שאין בחודש אלול לא חג ולא יום תענית, יש לו אופי בולט ומיוחד משלו, כמו שיש גוון ואופי לרבים מחדשי הלוח שלנו, שאופיים נקבע בשל תאריך מסויים וחשוב החל בהם. בעדות המזרח אף ניתן לחודש הזה הכינוי "רחמים" (והוא שם פרטי) כמו שניתן הכנוי "מנחם" לחודש אב, הקודם לו.

חודש אלול ועשרת ימי תשובה שאחריו מקבילים כידוע לארבעים יום האחרונים ששהה משה רבנו ע"ה בהר סיני ובסופם — בעשרה בתשרי — נאמר לו "סלחתי כדברך". כך נצטרף כל החודש לעשרת ימי תשובה שאחריו ונעשה כולו לזמן של תשובה ועת רצון. חשבון הנפש והקוץ המעשים לקראת ימי הדין שבתחילת השנה, מתחילים מראשית החודש ובמנהגי בית הכנסת של אשכנזים הדבר ניכר בתקיעת שופר בכל יום חול אחר התפילה (והרמ"א הזכיר מקומות שתוקעין גם בערבית, וכתבו הפוסקים שיש מקור מות שהשמש מכריז "שובו בנים שובבים" ומנהג יפה הוא) ובאמירת מזמור כז בכל יום בבקר ובערב, על שם המדרש שדרש: "ד' אורי" — בראש השנה "וישעי" — ביום הכפורים.

חודש אלול ועשרת ימי תשובה שאחריו מקבילים לים כידוע לארבעים יום האחרונים ששהה משה רבנו ע"ה בהר סיני ובסופם — בעשרה בתשרי — נאמר לו "סלחתי כדברך". כך נצטרף כל החודש לעשרת ימי תשובה שאחריו ונעשה כולו לזמן של תשובה ועת רצון. חשבון הנפש והקוץ המעשים לקראת ימי הדין שבתחילת השנה, מתחילים מראשית החודש ובמנהגי בית הכנסת של אשכנזים הדבר ניכר בתקיעת שופר בכל יום חול אחר התפילה (והרמ"א הזכיר מקומות שתוקעין גם בערבית, וכתבו הפוסקים שיש מקור מות שהשמש מכריז "שובו בנים שובבים" ומנהג יפה הוא) ובאמירת מזמור כז בכל יום בבקר ובערב, על שם המדרש שדרש: "ד' אורי" — בראש השנה "וישעי" — ביום הכפורים.

באשמורת הבוקר

ברוב קהילות הספרדים ועדות המזרח משכימים לסליחות החל ממחרת ראש חודש אלול ומשכימים באשמורת בכל יום חול או בכל יום ב זה ("לילות מעמד" או "משמרות") עד ערב ראש השנה, ומאז ועד יום הכפורים בכל יום. האשכנזים נהגו להשכים לסליחות רק מתחילת השבוע האחרון של אלול עד יום הכפורים, ואם אין בשבוע האחרון ארבעה ימי חול, משכימים מתחילת השבוע שלפניו. נמצא שתמיד מתחילים לעמוד לסליחות בתחילת השבוע של "אתם נצבים היום כלכם לפני ד' אלקיכם", או במוצאי השבת שבה קראו פרשה זו. (ודורשי רשומות

ממשיכים בקריאת מזמור כז עד יום זה). והנה הרמב"ם כתב (בפרק ג מהלכות תשובה הלכה ד) בעניין השכמה לסליחות "ונהגו לקום בלילה בעשרה ימים אלו (מראש השנה עד יום הכפורים) ולהתפלל בבתי כנסיות בדברי תחנונים ובכיבושין עד שיאור היום" — ולא הזכיר דבר על השכמה לסליחות בחודש אלול, אם מתחילת החודש ואם בימים האחרונים שבו. האם זה מפני שבזמנו (או במקומו) — והוא ז"ל היה בספרד ובצפון אפריקה ובארץ ישראל ובמצרים) לא נהגו להשכים לסליחות אלא בעשרת ימי תשובה בלבד, ורק אחר כך נתפשט המנהג בכל המדינות הללו, לצרף לימי התשובה והרחמים גם ימים שבחודש אלול, כולו או מקצתם — או שמא היה מנהג הסליחות בחודש אלול קיים גם בזמנו ובסיביבתו של הרמב"ם (ואז בודאי נהג בו גם הוא עצמו!), אלא שמתוך הפוריות ההלכתי ילול לא ראה לנכון לפסוק להלכה את אמירת התחנונים באשמורת, אלא לעשרת ימי תשובה בלבד?

1 כיצד היה הרמב"ם מחמיר על עצמו יותר משורת הדין ניתן לראות בספרו בפרק ה מהלכות תעניות, שם הוא פוסק שאין איסור לאכול בשר ולשתות יין ולאכול שני תבשילין אלא בסעודה שמפסיק בה בערב תשעה באב אם אכל אותה אחר הצות היום, ולבסוף הוא מוסיף (סה"ט): "ומימינו לא אכלנו ערב תשעה באב תבשיל, אפילו של עדשים, אלא אם כן היה בשבת". זהו אחד המקומות המעטים מאד שבהם דבר הרמב"ם על עצמו בספרו הגדול.

תפילה, מאת מארק שגאל

קיימא לן: אחרי סיום כל תפלה קבועה של צבור, עם כל הגלוהו אליה, שליח צבור אומר קדיש שלם עם "תתקבל". (לכן בשבת וביום טוב ובראש חודש אומר החזן "תתקבל" פעמיים: אחת לסיום שחרית ואחת לסיום מוסף. בחנוכה, שאין בה מוסף, אומר החזן אחרי הלל חצי קדיש, ו"תתקבל" רק בסיום התפלה אחר "ובא לציון גואל". רק בראש חודש שחל בחנוכה מסיימים אחרי הלל ב"תתקבל", כי עוד עתידים להתפלל מוסף). ביום חול גמור נופלים על פניהם ומת-חננים ("תחנון") אחר התפלה קודם שיסיים הש"ץ

מנהג קדום

ה מנהג לקום באשמורת בימי הרחמים ולערוך תפלה קבועה בצבור עוד לפני שיגיע זמן תפלת שחרית, קדום הוא עד למאד. מוכיח זאת מבנה סדר הסליחות, המשותף לכל קהילות ישראל, אף על פי שמבחר הפסוקים וביחוד פיוטי הסליחות שונים שוני רב במדינות השונות ובמחזות השונים, ורוב הפיוטים האלה נכתבו על ידי פייטנים שחיו זמן רב אחרי שנפרדו המנהגים זה מזה וכשלא היה עוד בין הגלויות כמעט שום מגע ולא היה להן מרכז משותף.

ב"תתקבל". ועוד כלל נהוג בסדר תפלה בצבור: לעולם אין עומדים בתפלה (מה שקרוי בפינו "שמונה עשרה") אלא מתוך חצי קדיש, שסומים אותו לתפלה כמה שאפשר חוץ מתפלת שחרית שצריך לסמוך גאולה לתפלה. לכן מקדימים אנו בהכרח את הקדיש עד לפני "ברכו". ואם אין לפני התפלה דבר שיאמרו אחריו קדיש, מקדימים לפניה "אשרי" ואחריו חצי קדיש.

כל אלה הם סדרי תפלה קדומים מאד, מובנים וידועים בכל ישראל, והם תורה שבעל פה שלא נתנסחה ונרשמה בצורת כללים ודינים בספרי ההלכה עד ימינו.

אותו מבנה של תפלה קבועה של צבור, יש גם לסדר סליחות של חודש אלול ושל עשרת ימי תשובה בכל קהילות ישראל, למרות שהם שונים זה מזה בפיוטים ובפסוקים וביותר בניגונים ובצורת האמירה, עד שבן עדה אחת אינו יכול כלל לראות את הדמיון בסדר הסליחות שהוא רגיל בו למה שנאמר בעדה אחרת.

בכל המנהגים מקדימים לפני הסליחות "אשרי" וחצי קדיש. אחר כך אומרים פיוטים ופסוקים ו"ג מדות ולבסוף נופלים על פניהם ומתחננים והחזון מסיים בקדיש תתקבל. בכל יום מספר הפעמים שהחזון אומר "תתקבל" הוא כמספר תפלות העמידה שמתפללים באותו יום, ובימי הרחמים נוסף עוד "תתקבל" אחד אחרי סדר הסליחות.

תיקון המעשים

ה מבנה המשותף הזה סימן לעתיקות מופלגת הוא, ואיני מהסס לומר שמן השתיקה של ספרות התנאים והאמוראים, שלא הזכירו סליחות של אשמורת, אין ראיה שלא נהגו בהם בימיהם. הן גם אמירת סדר עבודת כהן גדול ביום הכפורים נזכרה בגמרא רק במקרה ובדרך אגב (יומא נו ע"ב), אבל מן הספור הזה עלינו להסיק שדבר זה היה נהוג ומקובל גם בדורות שלפני כן. ועתה נמצאו במערות מדבר יהודה קטעים שיש בהם כנראה מעין סדר עבודה ליום הכפורים — ואין הקדמות הזאת צריכה להפליאנו כלל. לכן נראה לי, שאת הספק שעוררנו למעלה, בסיבת הזכרת הרמב"ם את התחנונים באשמורת רק בעשרת ימי תשובה, יש לפתור לצד השני

שאמרנו שם, היינו שסליחות באשמורת היו נאמרות בימיו גם בחודש אלול, אלא שהוא ז"ל לא ראה לנכון לרשום להלכה אלא סליחות בעשרת הימים שבין ראש השנה ליום הכפורים בלבד.

כהשערה נועזת ביותר רוצה אני להראות מקום לראיה (ואם אין ראיה גמורה, זכר לדבר יש) שאופיים של ימי אלול כימי התעוררות ורצון ותקון המעשים היה ידוע ובולט כבר בתחילת ימיהם של אנשי כנסת הגדולה, מיד עם שוב גולי בבל לציון.

נבואתו של חגי הנביא בספר תרי עשר עוסקת כולה בעניין אחד: לעורר את העם להתנדב ולהתאמץ למען בניית בית המקדש. כל נבואתו של חגי כוללת 38 פסוקים (פחות מכפליים מנבואת עובדיה הכוללת 21 פסוקים) ונבואה הקטנה הזאת נזכרים ארבעה חאריכים מפורטים שכולם סמוכים זה לזה. דברי ההתעוררות הראשונים של חגי נאמרו "בחדש הששי באחד לחדש" היינו בראש חודש אלול. קריאת ההתעוררות של חגי הנביא הביאה לתוצאות מעשיות ראשונות ("ויבואו ויעשו מלאכה בבית ד') ביום עשרים וארבעה לחדש הששי, היינו בשבוע שלפני ראש השנה. האומנם זהו זמן מתאים להתחלת העבודה בבנין גדול וכבד כבית המקדש, אם לא מפני שזהו מעשה של תשובה ותיקון המעשים, שהוא הזמן המתאים לכך? ונאום נוסף של חגי בעניין בית המקדש ההולך ונרקם נאמר "בשביעי בעשרים ואחד לחדש", היינו ביום הושענא רבה שלנו. האם מקרה הוא זה?

ולסיוע אומר, שגם התאריך הרביעי הנזכר בנבואת חגי (פרק ב פס' י ופס' יח: "מיום עשרים וארבעה לתשיעי למן היום אשר יוסד היכל ד') גם הוא יש לו הוראה מיוחדת, שנודווגה לו רק כמה מאות שנים אחרי כן. כד בבסלו הוא היום אשר בו כילה יהודה המכבי לטהר את המקדש ובערבו של אותו יום הדליק לראשונה את המנורה הטהורה מן השמן הטהור שנמצא במקדש. אולי כשנרשם התאריך הזה בספר, היה זה תאריך סתם, שנרשם אגב רשימת התאריכים הקודמים, אבל בגלגול המסיבות על ידי המגיד מראשית אחרית ניתנה גם לתאריך זה הוראה מיוחדת לדורות.

סליחה לרבי יוסף קלעי

אברהם מ. הגרמן

מחברה של סליחה זו, יוסף בר יעקב קלעי, היה חזן, ומפיוטיו נודעים כיום 28 יוצרות ותחנונים בקשות וסליחות שרבים מהם לא נדפסו עדיין. בכמה מפיוטיו חתם "חזן" ולפרקים "פייט", ובאחד מפיוטיו חתום: "אני יוסף כרפאן חזן חזק"; ועדיין לא נתברר פירוש השם "כרפאן", ומה שנאמר בו לא יצא מגדר השערה.

יוסף קלעי חי במאה השלוש עשרה, והשם קלעי נותן יסוד להשערה, שחי בעיר קלעא שבקרם. ויש שקובעים את מקומו ביוון או בסיציליה. פיוטיו נמצאים במחזורים כמנהג בני רומניא, הקרימצ'אקים ויהודי טריפוליס, וכן גם בסדר התפילה של הקראים, כתבי יד וספרי דפוס. מקור הסליחה כסוג פיוטי הוא ספר תהלים, והדורות גיוונו והרחיבוה. והרבה סליחות נתחברו על ידי פייטני העדות: ארץ ישראל, בבל, ספרד, איטליה, אשכנז וצרפת. אפשר לומר כי אין פייטן בעל שיעור קומה שלא חיבר סליחות.

תוכן הסליחה שלפנינו, שלא נדפסה עדיין (השווה דוידסון סי' 4367), הוא: בקשה על מחילת העוונות, שכן יצר הרע שבאדם מתנכל לו, והוא צריך לעזרת השם כדי להתגבר עליו ולהכניעו. בסוף הסליחה באה בקשה על הגאולה "מעם נתעב ונאלח". סימנה הוא: אני יוסף קלעי חזק, ומקורה — מהזור בולוניה סי' 12 דף פט, א.

סוֹעֵר כִּי־מִפְּנֵי נִגְשׁוֹ / כִּי מִקְדָּשׁ אֱלֹהֵי בְּחֻטָּא
בוֹסֶסוּ,

מוֹדֶה וְעוֹזֵב, רַחֲמֶיהָ עוֹשׂוֹ / גְּדוֹל עֲוֹנֵי מִנְשׂוֹא
(בראשית ד, יג).

פִּתְנֵי זְדוּנֵי וְכִסִּיר בָּהּ חֲלָאֲתָהּ / נוֹפְתִי, וְכָעֵב
עֲבָרָה יִשְׁוּעָתָהּ,

וְכֹא אֵלֶיהָ וְאֵין עוֹזֵר אוֹתָהּ / מִלֶּךְ גְּדוֹל, וְסִבֵּב
אוֹתָהּ (קהלת ט, יד).

15 קִדְמוּנֵי מוֹקְשֵׁי וּפְרָשֵׁי וְחִילוֹ / וּבְרָשָׁתוֹ טָמֵן
נִלְכְּדָה רְגֵלוֹ,

וְאֶתְפַּלֵּל בְּעֵדוֹ אוֹלֵי מִמַּעַל / וְשֵׁב וְרַפָּא לוֹ
(ישעיה ו, י).

לִבִּי לִבַּת אֵשׁ אוֹכֶלֶת תְּדַרְרִי / וַיְהִי כִּי־הוֹמָה
בְּצִירְיוֹ,

הֶרֶף מֵאֶף וְשִׁמַּע דְּבָרִי / כִּי יֵצֵר לִבִּי הָאָדָם רָע
מִנְעוּרָיו (בראשית ח, כא).

עוֹרְנֵי עֲלִיו וְכִבְּה שְׂבִיבוֹ / פֶּן יִבְעֵר כָּל־פִּיד
וַיֹּאכֵל סִבִּיבוֹ,

20 עֲבָדֶךָ רַחֵם וְרִיבָה רִיבוֹ / אוֹלֵי אוֹכֵל נֶכֶה בּוֹ
(במדבר כב, ו).

אֱלֹהֵי, אִם אוֹתִי בְּמִשְׁפַּט תַּעֲמִיד / לֹא אֶצְדָּק
לְפָנֶיךָ וְמָה בְּצַע תִּשְׁמִיד

קְרוֹץ מִחוּמָּר וְחֻטָּא לֹא צָמִיד. / כִּי פִשְׁעֵי אֲנִי
אֵדַע וְחֻטָּאתַי נִגְדִי תָמִיד (תהלים נא, ה).

נִהְיִיתִי נִנְחֵלִיתִי כִּי כָבֵד אֲשָׁמִי / וְחִלְחֵלָה אֲחֻזָּתִי
וְלִבִּי כָּל עָמִי,

יִצְרִי הִתַּל בִּי וְהִכְחִיד קִימִי / הֵן בְּעוֹן חוֹלָלִיתִי
וּבְחֻטָּא יִחְמַתֵּנִי אֲמִי (שם נא, ז).

יִדְעִיתִי יִי בְּרִבּוֹת שְׂאוּנִי / כִּי צָדֵק מִשְׁפָּטֶיךָ
וַיֵּאֱמֹנָה עֲנִיתִי,

5 וְלֶךְ מָה אֲשִׁיב עַל כָּכֵד עוֹנִי / דְּבָרֵי עוֹנוֹת גָּבְרוּ
מִנִּי (שם סה, ד).

יְבוֹאוּנִי חֲסִדֶיךָ וְכֵם אֲשַׁתַּבֵּץ / לְמַעַנְךָ וּלְמַעַן
יִשְׁבִּי יַעֲבֹץ,

וְלִחְטָאֵי אֵל תִּפֶּן יוֹם יוֹם בְּהִתְקַבֵּץ / לְפָתַח
חֲטָאת רוֹבֵץ (בראשית ד, ז).

וְעַד מָתִי אֲנִי נָע כְּשָׂכוֹר / מִבֵּיתִי וְאוֹתִי חָנֹם
תִּמְכּוֹר,

10 וְאוֹיְבֵי לִוְחָמִים עָלֵי יִשְׁכּוֹר / חֲטָאת נַעֲוָרִי
וּפִשְׁעֵי אֵל תִּזְכּוֹר (תהלים כה, ז).

חֹזֶק רִפְיוֹן יְדִינוּ וְשִׁלַּח / מְבַשֵּׁר וְאוֹנִינוּ תְּגַלַּח,
וְנֶאֱלָנוּ מֵעַם נִתְעַב וְנֶאֱלָח / כִּי אַתָּה יי טוֹב וְסִלַּח
(תהלים פו, ה).

יַחְרִישׁוּ מְתִים שְׁקָרָיו וּבִדְיוֹ / הַצֶּדֶק שׁוֹנֵא וְהַנֶּזֶק
מִדְיוֹ,
הַיִּנּוֹחַ הָאֵשׁ וְנַעֲוֶרֶת בְּצַדִּיו / וּבַעֲרֹ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו
(ישעיה א, לא).

ה ע ר ו ת

- 2 וחטאו לו צמיד, חטאו מחובר לו מראשית בריאתו.
- 3 נהייתי ונחליתי, ע"פ דניאל ח, כז.
- 4 קימי, קיומי, ע"פ איוב כב, כ.
- 7 אשתבץ, אתקשט. יושבי יעבץ, הסנהדרין, הצדיקים, ע"פ דברי הימים א, ב, נה וסנהדרין קד, א.
- 10 ואויבי, ואויבי ישכור לוחמים שילחמו בי.
- 11 מפני נוגשו, יצר הרע. בוססו, בחטאו הוא מחריב את מקדש אלהיו.
- 13 וכסרי, ע"פ יחזקאל כד, ו. וכעב, ע"פ איוב ל, טו.
- 14 מלך גדול, יצר הרע, ע"פ נדרים לב, ב: "מאי דכתיב "עיר קטנה ואנשים" וגו' — עיר קטנה, זה הגוף. ואנשים בה מעט, אלו איברים. ובא אליה מלך גדול וסבב אותה, זה יצר הרע".
- 15 מוקשיו, של יצר הרע. רגלו, כנראה של זדוני.
- 17 חדריו . . . בציריו, של הלב.
- 19 עליו, על יצר הרע.
- 20 אולי אוכל, גם כאן הכוונה ליצר הרע.
- 21 יחרישו, ע"פ איוב יא, ג. שקריו, של היצר, שהוא שונא צדק.
- 23 ואונינו תגלח, וצרותינו תכריח; והשווה ישעיה ז, כ.

מוסד הרב קוק

ת.ה. 642 ירושלים

סדר תפלה

עם פירוש עולת ראייה. מאת הראי"ה קוק זצ"ל.

המחיר: — 20 ל"י

סדר הסליחות

כמנהג פולין ורוב הקהילות בארץ ישראל. מוגה ומבואר בידי דניאל גולדשמידט.
נוסח הסליחות מוגה ומתוקן על פי כתב-יד. הפיוטים מסודרים בצורת חרוזים.
במדור מיוחד מודפסים שנויי נוסחאות על פי כתבי יד מתקופות ומנהגים שונים.
כן הוסיף המהדיר ביאור לסליחות ומבוא מקיף בו הוא עוסק בבעיות השונות
הנוגעות לתוכן הסליחות, צורתן, הנוסח ועוד.

המחיר: — 10 ל"י

סדר הסליחות (כנ"ל)

כמנהג ליטא וקהילות הפרושים בארץ ישראל.

המחיר: — 10 ל"י

ספר החינוך

ספר מניין המצוות, באור טעמיהן ודיניהן, שנתחבר על ידי אחד הראשונים.
הוא נמנה עם טובי וחשובי הספרים ושווה לכל בית ישראל. יצא לאור על פי
הדפוס הראשון ויניציאה רפ"ג. הוסיף מבוא, הערות וביאורים הרב חיים דב
שעוועל.

המחיר: — 12 ל"י

תוגת־תרונה *

[מעין-סליחה]

אפרים נ. אליסף

מחוץ תשכל חרב, מחדרים אימות.
חמלה ונחם לחיות, לבהמות — — —
אך לא לניני־קדושי־קדמות.
מי יתן והיו עמך בהמות...
חטאנו צורנו — — —
סלח לנו יוצרנו.

תינוקות של בית־רבך בארץ פולניא
שהיתה לתלמוד־תורה אכסניא...
איך עצמה ורבתה תאניה ואניה
בבניה־בוניה של פדוית־טוביה.
חטאנו צורנו — — —
סלח לנו יוצרנו.

תשע מאות ושלשה מינים
של מיתות — — מהם פחים וצנים,
מהם גם הרג ואבדן גוראים
כאלו כלם על שומרי־אמונים!
חטאנו צורנו — — —
סלח לנו יוצרנו.

יזכרו, יפקדו לעד לטובות
מחמל־אמהות, מחמד־האבות
שהומתו לאלפים ולרבבות — — —
יחוננם אוהב־ישראל נדבות
חטאנו צורנו — — —
סלח לנו יוצרנו.

השנה לבלנו כל תשא עון־
החלה המארה משמי־המעון
לנער, לבער, לחכם, לגבון:
לא אשא פנים, אמש עז וגאון.
חטאנו צורנו — — —
סלח לנו יוצרנו.

אין מלה בלשוני, ידעת כלה!
יוצר עין — — הלא הביט לכלה
שעשו אדומים לנקיי־תהלה...
ולא יתכן העמק שאלה.
חטאנו צורנו — — —
סלח לנו יוצרנו.

עמו במחנה ההסגר, מעידים עליו כי אף בשעות
הקשות ביותר היתה אמונתו כסלע איתן והוא
השתדל — אף בתנאים בלתי אנושיים — להקפיד
על קלה כחמורה. לאחר המלחמה שוחרר וחי תחי־
לה בהולנד יאחר־כך בשווייץ. הוא נפטר בציריך
בל' תשרי תשי"ח ונטמן בהר המנוחות בירושלים.

* מעין סליחה זו חוברת במחנה הסגר קוק־אוזק
בקזאכסטן, אחת הרפובליקות הסובייטיות שבאסיה
המרכזית. מחברה (שאפרים נח אליסף הוא כינויו
הספרותי) הוגלה שמה עם בני משפחתו בימי
מלחמת העולם השנייה, מריגה, בירת לטביה, שם
הרביץ תורה לילדי ישראל. אלה שהכירוהו והיו

עִינֵי־טְהוּרִים מֵרַעַב גּוֹסְסוֹת:
 לְבוֹת־הַבָּרִים דָּם־זָבַח שׁוֹתוֹת:
 שְׁפִתֵי־הַנֹּכִים צוֹאת־חֶנֶק שׁוֹתוֹת — —
 וְעֲצָמוֹתֵיהֶם מְכוֹנִיּוֹת כּוֹתְלוֹת...
 חָטְאוּנוּ צוּרְנוּ — —
 סֶלַח לָנוּ יוֹצְרֵנוּ.

יִשְׂרָאֵל עֲרִבִים אֵלֶּה לְאֵלֶּה.
 הִנֵּה עַל שׁוֹם מָה קָרוּנוּ כְּאֵלֶּה.
 יִקְחוּ נָא מוֹסֵר אֵלֶּה מֵאֵלֶּה.
 נִעְנֶה נָא לְזֹאת בְּמוֹת־יְלָדִים אֵלֶּה.
 חָטְאוּנוּ צוּרְנוּ — —
 סֶלַח לָנוּ יוֹצְרֵנוּ.

בְּעֵין אַחֲרֵי זְנוּנִים לֹא תָרוּ,
 בְּלִבָּם הִרְךָ מֵרַע סְרוּ,
 וְשִׁפְתֵי־חֵן אִמְרֵי־שֹׁפָר שָׁרוּ — —
 כָּל עֲצָמוֹתֵיהֶם דְּבַר־תּוֹרַתְךָ אָמְרוּ.
 חָטְאוּנוּ צוּרְנוּ — —
 סֶלַח לָנוּ יוֹצְרֵנוּ.

בְּטֵל נָא, אֲדוֹן, וְדוֹן־הַכִּפִּירָה.
 תִּשְׁמֹר, תִּנְצֵל וְשִׁמְהָ צִעִירָה.
 לְחֶק וּלְמִשְׁפָּט יִכְנְעוּ בְּשִׁמְרָה — —
 תַּעֲרֹב עָלֶיךָ עֲבוֹדָה, עֲתִירָה.
 חָטְאוּנוּ צוּרְנוּ — —
 סֶלַח לָנוּ יוֹצְרֵנוּ.

צִדִּיק אַתָּה, אֵל, כִּי גֵרִיב אֶתְךָ.
 לֹא הִבְחַנְתָּ לָנוּ בְּהַפְרַע פְּרָעָךְ
 בֵּין בְּנֵי־עוֹבְדֶיךָ לְאִשֶּׁר לֹא עָבְדְּךָ
 וְהוֹבִיל צֹאצְאָיו לְאֵלִיל־כֶּסֶף, לֹא לָךְ.
 חָטְאוּנוּ צוּרְנוּ — —
 סֶלַח לָנוּ יוֹצְרֵנוּ.

נָקָם תִּנָּקֶם בְּמוֹט־רִגְלֵיהֶם
 שֶׁל שְׁעִירִים. יִירָשׁוּ בְּנֵי־אֵל־שׁוֹנְאֵיהֶם — —
 בְּזִכּוֹת קְדוּשִׁים שֶׁהֵם אֲבוֹתֵיהֶם
 וּבְגִלְגַּל־תִּינוּקוֹת שֶׁהֵם מְלֹאכֵיהֶם.
 חָטְאוּנוּ צוּרְנוּ — —
 סֶלַח לָנוּ יוֹצְרֵנוּ.

ה ע ר ו ת

ביחס לברכת־התורה היום־יומית: ונהי' אנחנו וצא'
 צאינו וכו'. ערבים — ע"ס מדרש רבה שמות י"ט, ח':
 חביבין ישראל... ותערב — עי' גוסס ההקדמה לבר'
 כת הכהנים בחזרת ש"ע. שעירים — כנוי לבני־עשו
 היושבים בהר שעיר. מלאכיהם — הכרובים שעל הכ'
 פורת בקדשי־הקדשים... צורת ילדים קטנים היתה
 להם שלא טעמו טעם חטא. בהמות — עי' פירוש של
 ר' שמשון רפאל הירש לתהלים ע"ג, כ"ב: בבחינת
 בהמה שאין לה דעת.

קוק אוזק תש"ו. גדבות — תהלים ס"ח י. לכלה —
 בראשית י"ח, כ"א. נקיי־תהלה — איוב ד', י"ח. חגיגה
 ה' ע"א. שאלה — ישע"י ז', י"א ופירש"י. תשכל —
 דברים ל"ב, כ"ה. ונוחם — הושע י"ג, י"ד ופירש"י.
 תאניה — ישע"י כ"ט, ב'. איכה ב', ה'. פדוית — ע"ס
 הבטוי בהושענא לחול המועד סכות. תשע — מספר
 מיני־מיתות לפי חז"ל. אמונים — ישע"י כ"ו, ב'
 ופירוש מלבי"ם. המובן: המיחלים לקיום הבטחת
 השם למען העתיד. צדיק — ירמ"י י"ב, א'. צאצאיו —

הקונקורדנציה למכילתא *

אפרים א. אורבך

הל ראש־חודש טבת בשבת, וטעה והתחיל לקרות בשל חנוכה, צריך להפסיק לקרות בשל ראש־חודש. המקור לכך הוא באבודרהם. הוא מביא את דברי הרב גרשון ברבי שלמה על מעשה שאירע בראש־חודש טבת שמוציאין שני ספרי תורה, של ראש־חודש ושל חנוכה וטעה ש"ץ ופתח אותו של חנוכה וברך עליו. "ויש סיוע לדעתנו שצוינו לגלול ולהפסיק דקתני התם, כל המצוות מעכבות. בעי ר' ירמיה אפילו הקדים תפילה של ראש לתפילה של יד אמר ליה אף אנא סבר כן ומדקתני מעכבות, משמע שאם הניחם כן לא יצא, וצריך להניחם כסדר מצותן". והנה הט"ז (א"ח שם, ס' ד) אומר "והוא תמוה הפלא ופלא, חדא דהאי גמ' שהוא מביא לעניין תפילין ליתא בשום דוכתא בתלמוד". ואחרי שהביא ראיות לסתור, הוא מסכם הלכה למעשה "על כן נראה לעניות דעתי דהאי פסקא דרמ"א לאו דסמכא הוא וכיון דפתח בדיעבד בשל חנוכה, אין מחזירין אותו לחזור ולקרות בשל ר"ח תחילה אלא העיקר בדדיעבד קורא (הכהן) בשל חנוכה ואח"כ יקרא לאחרים בשל ר"ח כנ"ל וכך כתב הרב מהר"ר נפתלי כ"ץ ז"ל בתשובה רק שהוא בא לפלפל בפ"י הגמרא שמביא האבודרהם ואמרתי לו שאין זה כלל בגמרא כמס"ל ונתחרט על זה ואמר אנא סמכתי עליו וסברתי שהוא בגמרא, אבל באמת אינו כלל בגמרא". והנה העיר ר' אפרים זלמן מרגליות, בהגהותיו לש"ע, יד אפרים: "ע' בספרי שו"ת בית אפרים שנפלאתי על שני גדולי עולם שבמח"כ אשתמיט להו דהך מילתא דאבודרהם הוא תלמוד ערוך בירושלמי מסכת מעשר שני" (פ"ה ה"ה, נ"ו ע"ג ושם: רבי אחא בר פפא בעי...).

מדרשי הלכה

אם בתלמודים הדברים אמורים, הרי אין צריך לומר, שהשכחה מצויה היתה לגבי מדרשי הלכה, שלמודם לא היה עניין של קבע. תפקידה

הקונקורדנציה לא רק לחקר הלשון ולברור מידותיה ולהבנתם של דברי חז"ל היא חשובה, אלא גם לגופי הלכות ולא רק לדור עני, שתורתו אינה תורה שבעל פה, אלא אף לבקיאים מובהקים שתלמודם ערוך בפייהם.

שתי דוגמאות

ביא שתי דוגמאות. מי לנו גדול מרבנו תם והנה שאל אותו תלמידו, ר' יעקב ישראל, על סתירה שבין שתי ברייתות שבספרא וזה לשונו: "בספרא תניא, מניין המעלה מבשר חטאת וכו' ומותר העומר ושתי הלחם ולחם הפנים ושיירי המנחות שעובר בלא תעשה, תלמוד לומר, כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו, כל שממנו לאישים, הרי אלו ב'בל תקטירו', אלמא שתי הלחם ולחם הפנים יש מהן לאישים. ולקמיה תניא פתות אותה פתים וכו' לרבות כל המנחה לפתיתה וכו' אף שתי הלחם ולחם הפנים, תלמוד לומר אותה — מה אלו מיוחדות שיש מהן לאישים וכו', יצאו שתי הלחם ולחם הפנים, שאין מהן לאישים, קשיין אהדידי". (ספר הישר הוצ' מקיצי נרדמים, ס' נג עמ' 115). והשיב רבנו תם שהב"ריתא הראשונה "שפיר קאמר, ששני כבשים שרו להו לשתי הלחם ובכורים שרו ללחם הפנים וממנו מדבר המעכבו קאמר ובגללו ומה שמיעט שתי הלחם ולחם הפנים מפתיתה, מטעם דאין מהם לאישים כשאר מנחות" (שם, ס' נד, עמ' 121). וכבר העיר המהדיר, הרב פייש רוזנטל, שהקושיא הוא תלמוד ערוך במנחות נז ע"ב ותרוצו של ר"ת, אינו אלא דברי רב ששת "אין מגופו לאישים" והוסיף "והנך רואה לר"ת ז"ל כיוון ברוח קדשו לתירוץ רב ששת ז"ל".

הדוגמא השניה היא מדבר הלכה הנוהג בזמן הזה. הרמ"א פסק באורח חיים ס' תרפ"ד, סעיף ג שאם

* דברים שנאמרו בבית־הכנסת ישרון לרגל הופעת ארבעת כרכי הקונקורדנציה למכילתא, מאת בנימין קוסובסקי.

וגם מלשון הספרי במדבר פי' ס"ה "ממשמע הזה עדיין לא שמענו" ואין 'משמע' אלא ביאור, דרשה.

שנויי נוסח

מעריך של טרמינולוגיה נעבור לערך בעל משמעות רעיונית ואגב זה נעמוד על ההכרח בהשוואת הנוסחאות שבכתבי יד, שאין להטילה על בעל קונקורדנציה.

בערך 'חי העולמים' רשומות הפיסקאות: "ולא עוד אלא שיהיה מהלך ארונו של יוסף עם ארון חי העולמים". "בורא נפשות רבות וחסרונן על כל מה שבראת חי העולמים".

עיון בשנויי הנוסח שבהוצאת המכילתא של הורוביץ-רבין מראה שבכתב היד המשובח של המכילתא, כ"י אוקספורד, נמצא בפיסקא הראשונה 'חי עולמים' ובנוסח הברכה חסר לגמרי הסיום ונמצא רק 'בורא נפשות וחסרונן', כמו בתוספתא ברכות פ"ד ה"י ובילקוט שמ"ע עוני, וחי עולמים פירושו חי לעולמים, כשם שנמצא בפיסקאות הרשומות "שכל מי ששומע מפי הגבורה מעלין עליו כאלו עומד ומשמש לפני חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים", "הרי אחם עומדים ומתרעמים לפני חי וקיים לעולמי".

לעומת זאת הנוסח 'חי העולמים' פירושו "החיים של העולם" והוא כינוי של הקב"ה כמפורש בדינאל (יב ז) "וישבוע בחי העולם" (ונמצא גם הנוסח, "בחי" ראה ערוגת הבשם ח"ג עמ' 479) וכפי שנמצא בילקוט שמעוני ואתחנן מתוך ה"למדנו": "חיייו של עולם", (ועל עניין הניקוד חי עולמים וחי עולמים ר' ח. ילון מבוא לניקוד המשנה עמ' 99—102).

כפי שאמרנו אין לדרוש מקונקורדנציה רישום נוסחאות וגם לא בירורי נוסח, אבל גם אין לפטור את מחברה מתשומת לב לנוסח, בשעה שהדברים תמוהים ומתמיהים. בערך ר' עקיבא נמצא רשום: "אמר ר"ע דבר זה הסיח לי רבינו הקדוש, אדם אחד היה בארץ ישראל והיו קורין אותו מרוטה, פעם אחת עלה להר ללקוט עצים וראה את הנחש ישן והנחש לא ראהו, מיד נשר שער ראשו ולא צמח בו שער עד יום מותו והיו קורין אותו

העיקרי של קונקורדנציה להציל מטעות ומשכחה ולהעניק ביסוס לאמירה "דבר זה לא נמצא". שקשה היא גם לגבי בקיאים גדולים היוודעים וזוכרים את הדברים הנמצאים. אולם בכך לא מתמצה עניינה של הקונקורדנציה. קריאת ערכים, המחברים יחד את כל מה שנאמר מסביב למלה אחת, מאפשרת לראות ראייה סינופטית ולעמוד על תופעות מיוחדות. כמוכן שלא די בקריאה זו. היא רק משלימה את הלימוד והעיון ומצילה את הלומד מהסקת מסקנות על יסוד חלק מהחומר. דוקא הקונקורדנציה נוטלת זכות קיום מחיבורים שכל כולם אינם אלא איסוף חומר. אמנם אחרי הופעתם של כרכי הקונקורדנציה לתלמוד, החלו להתפרסם מחקרים מסוג זה, אבל הקונקורדנציה מוכיחה אותם על פניהם ומבליטה את חוסר ערכם. מעשה הקונקורדנציה לכישעצמו חכמה היא ולא רק מלאכה. פיסוק הפיסקאות מגלה בקלות אם המפסק טרח להבין את העניין, או הסתפק במעשה מיכאני. בנימין קוסובסקי דייק בעניין ואף עלה בידו לתקן במקום שאחרים שגו. במכילתא, פסחא פט"ו אנו שונים: "קדש לי כל בכור, זו אחת מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן מכלל שהוא צריך לפרט, ופרט שהוא צריך לכלל 'קדש לי כל בכור, פטר כל רחם וגו' — כלל, אחד זכרים ואחד נקבות במשמע, 'כל הבכור אשר יולד — פטר יצאו נקבות ממשמע אני אקרא את הכלל מה ת"ל את הפרט, שאם אני אקרא את הפרט, מה ת"ל את הכלל, אם קורא אני את הכלל אבל לא את הפרט שומע אני כל שיוולד ראשון, בין זכר ובין נקבה יהיה בכור, ת"ל, כל הבכור' — זכרים אבל לא נקבות. אני אקרא את הפרט מה ת"ל את הכלל, אם קורא אני את הפרט ולא את הכלל שומע אני כל זכר שיוולד בין שהוא פותח רחם ובין שאינו פותח רחם יהיה בכור ת"ל 'קדש לי כל בכור' — עד שיהי זכר ופותח רחם...". רמא"ש במהדורתו שם נקודה אחרי "יצאו נקבות" וכך יצא לו נוסח "ממשמע אני אקרא" וגם זאב בכר (ערכי מדרש תנאים עמ' 130) הביא בעקבותיו "ממשמע אני אקרא את הכלל", אבל בקונקורדנציה הפיסוק הוא נכון. כפי שיוצא גם ממחיקתו של הגר"א שמחק את המלים "יצאו נקבות ממשמע", (מחיקה זו אין לה יסוד בכה"י)

אותו עניין נדרש במכילתא, מסכתא דעמלק פ"א, בלשון זו: "וכי ידיו של משה מגברות את ישראל או ידיו שוברות את עמלק? אלא כל זמן שהיה משה מגביה את ידיו כלפי מעלה, ישראל מסתכלין בו ומאמינים במי שפקד את משה לעשות כן והקב"ה עושה להם ונסים וגבורות".

הלשון 'מגברות' קשור בלשון הפסוק "וגבר ישראל" ונתפרש כאלו קראו "וגבר ישראל" (הפעל גבר מופיע בספרים האחרונים של המקרא "וגברתי את בית יהודה" זכרי' י ו) — וההמשך גם כן קרוב יותר למציאות. משה מרים את ידיו וישראל מסתכלין בו אבל מאמינים במי שפקד את משה לעשות כן. שונה הוא הסגנון במשנה. התאור כאלו נצטמצם ונעשה מופשט יותר.

הדרשה קדומה היא, כי בשם רבי אליעזר מובאת דרשה אחרת לאותו כתוב. "רבי אליעזר אומר מה ת"ל 'וגבר ישראל' או 'וגבר עמלק', אלא כל זמן שהיה משה מרים ידיו כלפי מעלה, עתידין ישראל להגביר בדברי תורה. שהם עתידין להנתן על ידיו, כשהוא ממיד ידיו עתידין להמיר בדברי תורה שהן עתידין להנתן על ידיו". ר' אלי-עזר דרש את ה' של 'וגבר' הרומזת לעתיד, כי המפרשים התקשו בפרוש המאמר. בילקוט נמצאת תוספת מבארת: "כל זמן שהיה משה מגביר ידיו כלפי מעלה הקב"ה זוכר את ישראל שנתעדיין...". אבל גם בלי התוספת המובן ברור: בפסוק 'וגבר ישראל' נתפרשה ה' כ'ו' ההיפוך: "וגבר ישראל". משה מרים את ידיו ורומז לקב"ה שבעזרתו תלוי הדבר אם "וגבר ישראל בתורה או ימיד בתורה". להגביר בדברי תורה פירושו להרים קולו בדברי תורה, לעסוק בתורה, ואם מעיינים בקונקורדנציה, מוצאים את הצמוד "ממיר ומגביה" עוד פעם ופרושו שם ברור — להרים קול ולהגמיר קול. ויצעק משה אל ה' ויאמר מה אעשה לעם הזה עוד מעט וסקלני" "אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם בינם לבינך אני הרוג: אתה אומר לי אל תקפיד כנגדו שנאמר, כי תאמר אלי 'שאהו בחיקך' והם רוצים להרגני, כאן המקום ממיר ומשה מגביה ובמקום אחר המקום מגביה ומשה ממיר כעניין שנאמר 'עתה הניחה לי, ואחריו מה הוא אומר? ויחל משה'. ואפשר (המשך בעמ' הבא למטה)

מרוטה". כל אחד חייב לשאול איך זה ייתכן שר' עקיבא ימסור מה שהסית לו רבינו הקדוש, הוא ר' יהודה הנשיא? ואמנם בהוצאת הרוביקין רבין מסכתא דויסע פ"א נאמר "אמר ר' אבא, הדבר הזה השית לי רבינו הגדול", וכן הוא בכל כתבי היד, בילקוט ובתנחומא. בערך "רבנו הקדוש" רשומים שני מקומות, אבל העיון בשינויי נוסח מראה שחסר בהם הכנוי "הקדוש" והוא חסר גם בילקוט וגם במכילתא דרשב"י. תואר זה לא נמצא על יד שמו של רבי, אעפ"י שהוא נזכר 56 פעם במכילתא.

שמות התנאים המאפיינים את המכילתא כמו את שאר מדרשי דבי ר' ישמעאל הם: ר' יונתן (30 פעם), ר' יאשיה (39 פעם) וגם ר' אחאי בר' יאשיה והנה נרשם בקונקורדנציה תנא ר' יוחנן בר יאשיה, אבל בכל כתבי היד כתוב גם במקום הזה: ר' אחאי בר' יאשיה.

בערך ר' מאיר נרשם מתוך משפטים פי"ד: "ד' כללות היה רבי ישמעאל אומר משום ר' מאיר בנויקין, כל מקום שיש רשות למוזיק ולא לניזוק פטור וכו'". ותמוה הדבר שר' ישמעאל אומר משם ר' מאיר. את ההיפך מציאו "אריב"ל כל מקום שאתה מוצא משום ר' ישמעאל אמר תלמיד אחד לפני ר"ע אינו אלא ר' מאיר" (ערובין יג ע"א), ובאמת נמצא בכתבי יד: "היה ר' שמעון בן אלעזר שאמר משום ר' מאיר כמו שמצינו את ר' שמעון בן אלעזר מעיד על ר' מאיר ואומר בשמו (מנחות ל' ע"ב, לא ע"ב) ואמנם נזכר הוא במכילתא עוד שבע פעמים.

ענייני סגנון

ממלים ושמות לסגנון. כשבוטחים אנו בממצאים, יש בידינו להגיע תוך השוואת מקורות מקבילים לייחודה הסגנוני של המכילתא וזה שוב פותח לנו אפשרות להכריע בדבר מקומן המקורי של דרשות.

במשנה ר"ה פ"ג מ"ח אנו שונים: "והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וגו' וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? אלא לומר לך כל זמן שישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים — היו מתגברים, ואם לאו — היו גופלין".

פרקי הווי בירושלם

שמואל הכהן וינגרטן

משתלבים ומתמוגים בהרמוניה נפלאה עם הבריאה כולה: יגדל אלקים חי, וישתבח...

קומו לעבודת הבורא

ה ראשונים שאתה נתקל בהם במאה שערים, הם פועלי הנקיון. זה אוחז במטאטא, השני מושך את דודי הזבל, שעל יד פתחי הבתים ויחד הם דואגים להסיר את מכשולי הבריאות ומעצורי הדרכים. מבלי משים עולה בזכרוןך מעשה ר' חנינא שהיה "מתקן מתקליה", מסיר את האבנים מן הדרך "מחמת חיבת הארץ" — שלא יצא שם רע על הדרכים.

והנה מופיעה מכונית גדולה של "תנובה". המכונית עוצרת והנהג יורד ומוריד כמה ארגונים מלאים בקבוקי חלב על המדרכה. הוא רושם משהו על פיסת נייר, ממשיך בנסיעה ושוב עוצר וחוזר על מעשהו הראשון.

פה ושם מגיחות מהבתים דמויות עטופות טליתות המתחנפנות לרוח הבוקר ובהתקרבך אליהן אתה רואה את ראשיהן עטורי תפלין. הן חוצות את הכביש בחפזן. אני רץ אחריהן והנה אנו נמצאים בשוק מאה שערים.

ולפתע קול בוקע: "קומו, קומו, לעבודת הבורא!", הרי זה ר' יודל כהן מידוענו, המעורר את הישנים.

(לפני שנים היה בעניין זה "דין תורה" גדול, בין שני מתחרים. בשוק מאה שערים ובכל הסבי-

ליהודה אלחנן בידדות

ה רוצה לעמוד על הווי ירושלמי שיש בו מקצת מיחודה של ירושלם עיר הקודש, ילך אצל משכמי קום. כאן יפגש התייר וגם התושב הותיק במחזה נדיר שלא יראה כמוהו בכל העורלם. כאן יראה את ירושלם בהדרה וביפעת תפארתה.

קמתי אפוא בשעה שלש, עם עלות השחר, והחילתי את סיורי במאה שערים. עברתי על יד "מעבר מנדלבוים" שרק לפני זמן היה רועש ביותר והוא עתה סגור ובסביבתו שורר שקט גמור. רק צפצוף הצפרים גשמע ואם אין אזניך אטומות, תשמענה את "פרקי השירה" ששמו רז"ל בפיהן, לפי סוגיהן.

מנצחת הרוח המנשבת ומצננת את בוקרה של ירושלם ומכריזה: ... הביאי בני מרחוק ובנותי מקצה הארץ. מחרה ומחזיק האונכי: נחמו נחמו נחמו עמי יאמר אלוהים. מתערבת החסידה ואומרת: דברו על לב ירושלם וקראו אליה — כי נרצה עוונה. ומשבחת הצפור ואומרת: גם צפור מצאה בית ודרור קן לה. והעגור לעומתה משורר: הודו לה' בכנור, בגבול עשור זמרו לה. מתרומם התרנגול וקורא בקול חמישי: עד מתי עצל תשכב? מתי תקום משנתך? ומנהמת היונה ומצפצף הזוריר וכולם ביחד משבחים ומפארים, מעריצים ומקדישים וממליכים ופרקי השירה

נגדם הורגין אותי ואם כנגדך — הרוג אני. בבקשה ממך הרגני נא הרוג, כלומר הרוג נא את ההרוג. מכאן ומכאן הרוג אני". כאן הדברים מאירים מלשון הכתוב ונראה שהועברו מהספרי למכילתא.

אכן כרכי הקונקורדנציות עומדים וצוחים מה גדולים מעשי הרב קסובסקי ז"ל ומעשי בניו ייבדלו לחיים ארוכים וטובים.

שמקומה המקורי של הדרשה איננו במכילתא אלא דוקא בספרי, כי הלשון "בינם לבינך אני הרוג" רומז יותר לפסוק שבו נמצאת המלה "הרוג". בספרי שלנו אין הדרשה חוזרת, אבל היא נמצאת באחת הנוסחאות, במדרש חכמים לפרשת בהעלותך: "לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה כי כבד ממני, ואם את עשה לי הרגני נא הרג" ואמר משה: רבנו של עולם אם אדבר

דיינים וכך נתבררה סוגית איסור השגת גבול על כל ענפיה. פסק הביד"ץ: הרהוב החוצה את בתי אונגרן ממאה שערים, יהיה הגבול. ר' משה אלי, הגר בבית ישראל, יקיץ את הנרדמים שם. ר' אפרים ימשיך להחזיק בחזקתו לעורר את הישנים במאה שערים).

במאה שערים עצמה כבר רעש. זה הולך לט- בילת שחרית וזה כבר טבל. באחד "השטיבלך" כבר עטופים בטליתות ותפלין כשלישה מניינים

בה, בבתי אונגרן ובבית ישראל, עשה מלאכת קודש זאת ר' אפרים קאליכר (ר' אפרים הסייד). פתאום קמה לו "קונקורנציה". גם ר' משה אלי רצה לזכות במצוה זו ומאחר שהיה בעל קול גדול יותר מזה של ר' אפרים, הצטעק גם הוא לעורר ישנים מתרדמתם לעבודת הבורא. הזמין ר' אפרים את ר' משה אלי לדין תורה על עברו איסור השגת גבול. התיישב הבית דין צדק, בית דינה של ירושלם, שמע את טענות הצדדים המת-

בסימטאוו ירושלם, מאת יוסף פינס

את קולו ושמעתי אומר "ברן יחד כוכבי בוקר". כנראה שהקדים לתפלה את השיר "שימו לב אל הנשמה" אשר "חוזרו" הוא: אודה לאל לבב חוקר / ברן יחד כוכבי בוקר.

בדרך משם, ברחוב חגי, בבית הכנסת "שמש צדקה" כבר נתאספו לתפלה. ראשו של בית הכנסת הזה, הרב מוצפי, נחשב לאיש נטורי קרתא ובתור שכזה יחיד הוא בין רבני עדות המזרח. בין הבאים להתפלל אצלו "מוזג גלויות" של בני עדות המזרח. כאן אתה מוצא סטי"ם וחלבים, בוכרים ואפגניסטינים ורובם בעלי מלאכה ופועלים שמאחדת אותם ההקפדה להתפלל עם הנץ.

מכאן באתי לבית הכנסת "אוהל רחל" (נוסח בבלים) שברח' דוד ילין ובו כבר שני מניינים. מהם אנשים שאתה פוגשם באשנבי הדואר הראשי והסניפים. כאן יושב לו אחד הרבנים הבבלים החשובים, בעל המכתב "הלוח העולמי" — עד ביאת המשיח" הקובע בלוחו את זמני עלות השחר, הנץ החמה, זמן קריאת שמע, תקופות ומולדות וכו' וכו' לפי אופק ירושלם. הוא יושב באורח מזרחי. רגליו מקופלות תחתיו ושני זוגות תפלין על ראשו (כדעת הפוסקים ש"יש מקום בראש להניח שני תפלין ביחד"). כל אחד מתפלל בלחש בפני עצמו.

כאן גודע לי שגם בבית הכנסת "בית אל", של המקובלים, מתפללים עם הנץ ועיקר ההקפדה היא אמנם רק בחורף. שם מתפללים אשכנזים וספרדים יחד ו"הקבלה" היא המאחדת אותם. כדי להגיע לצד השני של העיר, לרכוזי החרדים במשכנות ובשערי חסד, מיהרתי ועברתי דרך "מחנה יהודה". כאן, בבית הכנסת "זהרי חמה" אור ונהימה של תפלה. אני נכנס לבקור קצר. פקיד משרד מסחר ותעשייה שהוא הגבאי, כבר מנצח על העבודה. מתפלל אחר הוא פקיד בישיבה בבית וגן, אחר צבעי והשאר הם סוחרים עופות. עדיין אין מנין ומחכים למתפללים הקבועים שאח"כ רו היום.

חציתי את שוק "מחנה יהודה" וכבר מרחוק הבחנתי ביהודי שהולך בצעדים מדודים עטוף בטליתו ומכונס בתוך עצמו והוא, "הצדיק הירו-שלמי" ר' ארי' לוין.

ומתפללים ב"מנין של תרח". שם זה מה מקורו? לפי המסורת תיקן אברהם אבינו את תפלת שחרית להתפלל אותה בזמנה, עם הנץ החמה. המקדים את התפלה הריהו כמקדים את תקופת אברהם אבינו עד לתרח אבי אברהם, ולכן קוראים למניינים שלפני הנץ החמה, מתוך הלצה "מנין תרח".

בין המתפללים אתה מוצא כארבעה-חמשה פועלים של "סולל בונה", שעליהם לחכות בשעה חמש במקומות רכוז ולנסוע למקום עבודתם מחוץ לעיר. אתה מוצא גם פועלי מאפיית ברמן, המתחילים את עבודתם בשעה חמש, כדי להנעים את חיך איסטניסי ירושלם בלחם טרי. גם מספר סוחרים ירקות אתה מוצא ב"מנין תרח" זה. הם אצים כדי להגיע לשוק הסיטונאי בגבעת שאול לקנות שם ירקות ופירות ולעטר בהן את שוק מאה שערים ושווקים אחרים.

בבית הכנסת "ישועות יעקב" מתחילים להת-אסף. כאן מתפללים אחרים מאלה שב"מנין של תרח". כאן לא "הביזנס" קובע את זמן התפלה בהשכמה, אלא "הנץ החמה". בימים אלה "הנץ החמה" הוא בשעה 4.29 ומהם עומדים בשעונים ביד ומכוונים לדייק על הדקה, כדי להסמיך גאולה לתפלה, היינו לגמור את ברכת "גאל ישראל" בדיוק עם הנץ החמה. כאן אתה מוצא שניים משוחטי ירושלים, נגר אחד, חרט"עץ אחד וסתר יהודים יראי שמים, ביניהם גם צעירים.

השנה קבעו גם חסידי חב"ד מנין לתפלת ותיקין והוא הולך וגדל. כאן הנהיגו להתפלל עם הנץ, גם בקיץ, כנראה כדי להוציא מלבם של "המתנגדים" שמנהג ותיקין היה מעין "רשות היחיד" שלהם.

גם בבית הכנסת "ר' אליקים גציל" (רח' חיי אדם) מתפלל מנין די גדול עם הנץ. חוט השדרה של מנין זה מורכב מפועלי מאפיית היוזמן הסמוך-כה ומנצח עליהם פקיד בכיר בעיריית ירושלים.

אשכנזים וספרדים

למחרת, שוב החילותי את סיורי בשעה שלש. בבית ישראל, בבית הכנסת הגדול, אור רב. בשעה זו מצאתי רק שלשה אנשים יושבים וש-קועים בתפלות ובקשות שלפני התפלה. אחד הרים

"בוקר טוב ר' ארי' — לאן?"

"אני ממחר ל'הכנסת אורחים" (זהרי חמה). במשכנות, מקום משכני, אין מנין שמתפלל עם הנץ וגם בכנסת הישנה כבר אין מנין המקפיד על כך. לבתי ברוידא יש לעלות במדרגות והדבר קשה לי. יסלח לי כב', אני ממחר מאד".

מתוך דבריו נודעו לי שני דברים. שבבתי הכנסת במשכנות ובכנסת הישנה אין כבר מניני ותיקין ושבבתי ברוידא ישנו מנין כזה, דבר שנעלם ממני. שמתי אפוא את פעמי לשם. כאן מצאתי את הראב"ד של "נשואי קרתא" את ר' פנחס. אחד שהיה פעם רב בנס-ציונה ואחר כך באמריקה. פעם היה נחשב כמסתייך לחוגו של הרב קוק זצ"ל וכנראה שלעת זקנה נחשבת ההתקרבות ל"נשואי קרתא" למכובדת יותר ולמעידה על יראת שמים.

פעם התפלל כאן גם הגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל וגם הרב פרופ' אסף ז"ל. כדי להרחיק אישים יוצאי דופן אלה מבית הכנסת, לא קראו אותם לתורה. רבי איסר זלמן עזב והרב אסף התעקש ולמרות שלא נתכבד בעליה לתורה מש-מחת תורה לשמחת תורה, המשיך להתפלל שם עד שעבר לדירתו ברחביה. בית כנסת זה הוא גם מרכזם של "הפרושים" (אשר שמם — פרוש) הירושלמים. אך בסיורי לא היו שם. כנראה שאי-רו לבוא.

נערים וזקנים

משם באתי לשערי חסד, לבית הכנסת "הגר"א". הגעתי 13 דקות לפני הנץ והש"ץ כבר עמד ב"ברכו". בין המתפללים תלמיד חכם גדול והוא חלבן, אחר — אינסטלטור, אחד חייט, גם אופה, פקיד בכיר במשרד החשב הכללי, פקיד

בכיר במשרד בטוח לאומי, נגר, טייח ומספר זקנים וצעירים וביניהם גם תימנים וספרדים.

גם בשכונת התימנים "נחלת אחים" וביחוד בבית הכנסת של ה"דרדעיים" ובבית הכנסת נוסח "בלדי" משכימים לתפלה, אלא שהם אינם מקפידים על "הנץ". על פי רוב מאחרים קצת ולכן, מתפללים אותם התימנים המקפידים יותר עם האשכנזים, בשערי חסד.

התאונן לפני אחד התימנים: כאן בשערי חסד יש גם נוער הבא לבית הכנסת. אצלנו ב"נהלת אחים" הדור הזקן הוא הדור האחרון לבית הכנסת. גם בשבתות קשה להביא את הנוער לתפלה.

בשערי חסד היה לפני זמן לא רב מעורר לתפלה, כנוסח מאה שערים. היה זה יהודי חביב ור' יונה שמו. הוא היה חותנו של נשיא המדינה המנוח, יצחק בן צבי ז"ל ואביה של הגב' רחל ינאית (ואולי "ינאית" על שם אביה ר' יונה!). הוא עבר בחצות שערי חסד וגם ברחובות "רחביה" והקיץ נרדמים. הוא גם תקע בערב שבת, כדי לבשר את בואה של "שבת מלכתא". אך אחרי פטירתו לא השאיר יורשים לעזבונך. היו אחדים שהתחילו, אבל לא החזיקו מעמד זמן רב.

שמעתי שגם בקטמון הותיקה, רכוזם של תושבי העיר העתיקה אחרי נפילתה בידי אויבים, מקפידים להתפלל עם הנץ. כן אמרו לי שגם במערב ירושלם, בשכונת עץ-חיים, בגבעת שאול ובקרית משה ובית וגן, שבין תושביהן יש מותיקי ירוש-לם, נוהגים להתפלל עם הנץ. גם בשיכונים החדשים בקרית היובל ובשיכונים קטמון נמצאים בודאי מהדרין ומהדרין מן המהדרין. לשכונות מרוחקות האלה יש לקבוע סיור מיוחד בכלי רכב. לעת עתה אני מסתפק באלה ודוחה אני סיור נוסף למחר "ויש מחר שלאחר זמן".

מקהלת ישרון

ערעור היסודות

פַּה עֶשֶׂה שְׁבִתִּי וְזָכְרִיהָ, שֶׁהֶעֱלָה בִּ"טוֹרֵי יִשְׁרוֹן" (ג) אֶת שְׁאֵלַת הַמִּקְהֵלָּה וּפְנֵה לַחֲבֵרִים וּלְמַת־פְּלָלִים בִּבְקֶשָׁה, שִׁיבִיעוּ דַּעְתָּם עַל כֵּךְ. זָכְרִיהָ מֵבִיא בְּדִבְרֵיהָ אֶת תְּשׁוּבָתוֹ שֶׁל אֶחָד הַחֲבֵרִים, שֶׁנִּתְבַּקֵּשׁ לַחְנוּת דַּעְתוֹ עַל הַמִּקְהֵלָּה: "הַמִּקְהֵלָּה עֲרַעְרָה כִּמְעַט כָּל יִסּוּדוֹת יִשְׁרוֹן". זוּהִי, לְדַעְתִּי, הַתְּשׁוּבָה הַקּוֹלַעַת בְּיוֹתֵר, שֶׁהִעֲזוּ לְהַשִּׁיב חֵבֶר וְחֵיק שֶׁל "יִשְׁרוֹן" וּמִתְפַּלֵּל קְבוּעַ. נִסְבִּיר אֶת הַדְּבָרִים:

הַמִּיּוֹחַד שֶׁב־יִשְׁרוֹן" הִיָּה בִּשְׁרֵית הַצִּיבּוֹר הַנָּאָה. לֹא הַחֲזָן בִּלְבַד שֶׁר, אֶפֶךְ לֹא הַחֲזָן עִם הַמִּקְהֵלָּה בִּלְבַד, אֲלָא הַקָּהֵל כּוּלּוֹ. לֹא שִׁירַת יָחִיד, אֲלָא שִׁירַת צִיבּוֹר. וְזָכְרִנִּי: לִפְנֵי שְׁלוּשִׁים וָאַחַת שָׁנָה (תַּרצ"ו) נִכְנַסְתִּי בַּפֶּעַם הָרִאשׁוֹנָה ל־"יִשְׁרוֹן" בִּשְׁ-בֵּת שַׁחַל בּוֹ רֹאש־חֹדֶשׁ. הַקָּהֵל אָמַר הֲלֵל וְשִׁיר "אוֹדֵךְ כִּי עֲנִיתָנִי וְתַהֲיִלִּי לִישׁוּעָה" וכו'. זֶה הַפֶּעַם הָרִאשׁוֹנָה שֶׁשִּׁמְעָתִי שִׁירָה בְּצִיבּוֹר, שֶׁקָּהֵל שְׁלֹם שֶׁר בִּהְתַּלְהָבוֹת וּבְדַבְּקוֹת. מֵאִזְּנִי גִּמְשָׁכְתִּי ל־"יִשְׁרוֹן" וּלְתַפִּילָתָהּ. וּמֵאִזְּנִי וְעַד הַיּוֹם אֲנִי שֶׁר יָחִיד עִם הַקָּהֵל כּוּלּוֹ "אוֹדֵךְ כִּי עֲנִיתָנִי" בְּרִטָּט. וְכִשְׁבָּאָה הַמִּקְהֵלָּה וְהַתַּחֲלִילָה לִשְׁרֵית בִּמְקוֹם הַצִּיבּוֹר, הִרְסָה אֶת הַיִּסּוּדוֹת עֲלֵיהֶם נִבְנְתָה "יִשְׁרוֹן". לוֹ הִשְׁכִּילָה הַמִּקְהֵלָּה שֶׁלֹּא לִשְׁלּוֹל מִן הַקָּהֵל אוֹתָהּ שִׁירָה, שֶׁהִיָּה רִגִּיל לִשְׁרֵית בִּמְשָׁךְ עֲשָׂרוֹת שָׁנִים, וְשִׁירָה תַּפִּילוֹת שְׁאוֹתֵן אֵין הַקָּהֵל שֶׁר, אֲפִשֶׁר שֶׁהִיתָה מוֹסִיפָה מִשְׁהוֹ לְתַפִּילָה, אֶךְ הִיא לֹא נִהְגָה כֵּךְ, אֲלָא תַּפְסָה אֶת שִׁירַת הַצִּיבּוֹר וּבִכָּךְ חָרְצָה אֶת גּוֹרְלָהּ. בְּלִיל שַׁבַּת פ' אֶתְחַנֵּן, כִּשְׁלֹא הוֹפִיעָה הַמִּקְהֵלָּה מִשׁוּם מָה בְּבֵית־הַכִּנְסָת, שִׁמְעָתִי אֶחָד הַמִּתְפַּלְלִים הוֹתִיקִים אוֹמֵר: טַעַם הַתַּפִּילָה חֲזוֹר אֵלַי! הִיתָה זֶה אִמַּת לְאִמִּיתָהּ.

לִפְנֵי יָמִים מִסְפָּר קִרְאָתִי אֶת זְכֻרונִתִּי הַיָּפִים שֶׁל אֲבֵרָהִם יַעֲקֹב בְּרוּר, שֶׁהוֹפִיעוּ בִּימֵים אֱלֹהִים בְּהוֹצָאת מוֹסֵד הָרֵב קוֹק, וּמִצָּאָתִי בּוֹ כִּמָּה מִשְׁפָּטִים אוֹפִינִיִּים: "אֵת אֲשֶׁר אֲנִי מִרְגִּישׁ בְּהִתִּיחָדִי לְבָדִי בְּבֵית הַכִּנְסָת, הַרוּוִי קְדוּשָׁה, עִם פֶּרֶק תַּהֲלִים, עִם

הַמִּשְׁנָה אוֹ עִם סִפְר מִסְפְּרֵי הִירָאִים, לֹא אֲמִיר בְּכָל אֲמָנוֹת אִיטָלְיָה, בְּפִרְחִים הַנָּאִים לֹלָא פְרִי... נִזְדַּמֵּן לִי לְשִׁמּוֹעַ קוֹל הָעוֹגֵב לַחְתוּנָה בְּכַנְסִית סָאָן מֵאֲרָקוֹ בּוֹיְנִיצְיָה וְיֵהִי לִי כְּקוֹל מִמְרוּמִים". וְהוּא יוֹצֵא חוּצֵץ נֶגֶד חֲזוֹנִים מִסּוּיִמִּים "הַמְעוֹרָרִים בּוֹ זוּעָה בְּהַשְׁתַּעֲשָׁעַם בְּקוֹלָם בְּדִבְרֵי אֱלֹהִים חַיִּים כּוֹמֵרִית בְּאוֹפְרָה. וְאוֹלָם אִיזוֹ מוֹסִיקָה תַּדְמָה לְפֶרֶק תַּהֲלִים, הַיּוֹצֵא בְּלִחָשׁ מִהֶפֶה וְחוֹדֵר לִלֵב כּוֹמֵרִת מִלֵּאכִים וְשִׁרְפִים..." (עִמ' 486).

נִפְתָּלִי בִּן־מִנְחָם

עַל מִשְׁאֵל הַמִּקְהֵלָּה

מִטְרַת הַמִּקְהֵלָּה הִיא לְשִׁפָּר וּלְפָאֵר אֶת הַתַּפִּילָה, וְתוֹךְ כִּדִּי כֵךְ לְמִשְׁוֹךְ גַּם יוֹתֵר אֲנָשִׁים אֶל בֵּית־הַכִּנְסָת. אֵין זֶה רְצוֹן לְרֵאוֹת בֵּית־כִּנְסָת גְּדוֹל כ־"יִשְׁרוֹן" רִיק חֲצִיו בְּרֹב שְׁבִתוֹת הַשָּׁנָה, וְאֲמַנֵּם כֵךְ הִיָּה לִפְנֵי קִיּוֹם הַמִּקְהֵלָּה. שִׁירַת הַמִּתְפַּלְלִים לְבִדָּה אֵינָנָה מִסְפִּיקָה מִשׁוּם שֶׁא. הַהִבְרָה פְּעָמִים רַבּוֹת לְקִירָה. ב. הַמְּגִינּוֹת מוֹשְׁרוֹת לְעֵתִים קְרוֹבוֹת שֶׁלֹּא לִפִּי הַלְחָן הַמְּקוֹרִי. ג. אֵין דִּי גִיוּן בְּמִגְנִינּוֹת.

לִפְנֵי הַקִּמָּת הַמִּקְהֵלָּה שְׁאֵלָתִי מִסְפָּר אוֹרְחִים וְתִירִים לְדַעְתָּם עַל הַתַּפִּילָה ב־"יִשְׁרוֹן". לְצַעֲרִי הָרֵב לֹא הִיוּ הַתְּשׁוּבוֹת חִיּוּבִיּוֹת בְּיוֹתֵר.

אֲשֶׁר לְהַצָּעָה שֶׁהַמִּקְהֵלָּה תִּהְיֶה מוֹרַכְבַּת מִמְּבוֹ-גֵרִים וְיִלָּדִים, הִרִי לְדַאֲבוֹנִי וְהוֹ כִּרְגָע לֹא יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר חָלוּם נָאָה. בְּקִשְׁנוּ מִכְּמָה וּכְמָה מִתְפַּלְלִים לְהַשְׁתַּתֵּף בְּמִקְהֵלָּה, אֲבָל תִּמְדִּי הִיתָה הַתְּשׁוּבָה שְׁלִילִית. נִרְאָה שְׁאֲנִי חַיִּים בְּתַקּוּפָה חוֹמֵרִית שְׁאֵין בָּהּ הִרְבָּה רוּחַ תִּנְדּוּבוֹת וְאֶפֶךְ יִלָּדִים דּוֹרְשִׁים תְּשׁוּלָם בְּעַד הַשְׁתַּתְּפוּתָם בְּמִקְהֵלָּה.

לְאוֹר זֹאת הֵייתִי מִצִּיעַ: לְהַמְשִׁיךְ בְּמִקְהֵלָּה וּלְשִׁפְרָה וּלְהַבִּיא לִידֵי כֵךְ שְׁכָמָה מִהַמִּתְפַּלְלִים יִשְׁתַּתְּפוּ בַּחֲזוֹרֹת הָאֲחֵרוֹנוֹת שֶׁלָּהּ כִּדִּי לְלַמּוֹד אֶת הַמְּגִינּוֹת הַחֲדָשׁוֹת וְכֵךְ יוֹכּוּ לְשִׁיר אוֹתָן מִגְנִינּוֹת מִמְּקוֹמָם בְּבֵית־הַכִּנְסָת.

רִפְאֵל מוֹלֵךְ

שאלה אחת

לפני פתיחת "טורי ישרון" לויכוח על יתרונוֹ תיה, חסרונותיה וזכות קיומה של המקהלה היה זה מן הצדק לבקש אחד מחברי ישרון המעטים המשתתפים במקהלה, תוך גילוי מסירות והתמדה, להסביר לקהל המתפללים משהו על ההיסטוריה של המקהלה, על מגמתה, וביחוד על המאמצים הרבים שנעשו כדי להעמיד את המקהלה על בסיס רחב ו"עממי".

כן רצוני להעיר כי בשאלון על המקהלה חסרה שאלה אחת והיא: מדוע אינך משתתף במקהלה? יעקב רייס

מעוות יוכל לתקון

לפי הדין אסור לדבר מ"ברוך שאמר" עד סוף העמידה בתפילת שחרית (שולחן ערוך, אורח חיים נא, ד), ומ"ברכו" עד אחרי העמידה בתפילת ערבית (שם, רלו. משנה ברורה א). רבים ממתפללי ישרון אינם יודעים דין זה והם עסוקים בשיחה בשעת התפילות.

גם בשעת קריאת התורה וההפטרה אסור לדבר, ועל כל מתפלל להקשיב היטב לכל מלה ומלה היוצאת מפי בעל הקורא (א"ח קמו), רבים ממתפללי ישרון נכשלים בזה וגם גבאי בית הכנסת אינם פטורים מאסור זה.

בשעת קריאת התורה יש שיוצאים לחצר לשם שיחה ועליהם נאמר (ישעיה א, כח): "ועוזבי ה' יכלו" (שם, משנה ברורה). עלינו לגדור פרצה זאת, שלא יקרה ח"ו אצלנו מה שקורה בבתי־כנסיות אחרים שבשעת קריאת התורה בשבת חצי בית־הכנסת ריק, והמתפללים משוחחים ברחבת בית הכנסת.

בזמן האחרון הונהגה בישרון מקהלה, שהביאה אתה תקלה. הקהל אינו מתפלל יותר אותם קטעים שהמקהלה שרה. יש להדגיש אפוא שמקהלה צריכה לעזור לקהל המתפללים לשפר את שירת הקהל ועל כל מתפלל לשיר יחד עם המקהלה. וביחוד כאשר שרים "ויכלו".

גם על החזן לשפר את התפילה. בתפילת "מי שברך", אחרי "יקום פורקן", ישיר לפעמים גם את החלק האמצעי של התפילה הנ"ל: "ומי שמייחדים בתי כנסיות לחפילה, ומי שבאים בתור

כס להתפלל, ומי שנותנים נר למאור ויין להבדלה (לא יאמר: "לקדוש ולהבדלה", כי אין קדוש בבית הכנסת בארץ ישראל (א"ח רסט), ופת לאורחים וצדקה לעניים וכו'". בתפילת "אב הרחמים" שר החזן תמיד רק את הסוף: "ואומר ידין בגוים מלא גויות, מחץ ראש על ארץ רבה, מנחל בדרך ישתה, על כן ירים ראש"; פסוקים אלה קשה להבינם ומוטב שבמקומם ישיר החזן את ראשית התפילה על "קהילות הקודש שמסרו נפשם על קדושת השם".

כן אני מציע שבבתי כנסיות הנוהגים לפי מנהג הגר"א ואינם אומרים "ושמרו" לפני קדיש העמידה, כדי להסמיך גאולה תפילה — יאמרו "ושמרו" לפני "ברכו", ועל ידי מנהג חדש זה נשמור על אחדות האומה באמירת "ושמרו" בליל שבת, ככל היהודים בעולם.

את "במה מדליקין" אני מציע לומר לפני "לכו נרננה", כדי לאפשר לממשמש בבגדיו שמא ישכח ויצא לתקן מה שיש לתקן, וזאת הלכתא רבתא לשבתא.

ד"ר דוד רידר

הנאומים לכבוד בני־המצוה

הנאומים לכבוד בני־המצוה כמעט כולם אינם מיועדים לבנים, שאינם מסוגלים כלל להבינם, אלא לקהל המתפללים. אמנם ברי־המצוה עומד לפני הנאום ומסתכל בו ויש שהנאום מכוון גם אליו משפטים קצרים, אך רובו של הנאום מופנה לקהל המתפללים. זה שנים שהקהל מתריע על כך, שנאומים לכבוד בני־המצוה אינם משמרים את המטרה ועל הנאומים להסתפק בדבריי ברכה קצרים מכוונים בייחוד אל ברי־המצוה ובני משפחתו אך שומע אין לו. ב"ישרון" נקבעו זמנים מיוחדים להרצאות והנאומים הארוכים, אחר קריאת התורה, לכבוד בני־המצוה אינם אלא לטורח על הציבור.

ובני־המצוה שבאים ממרחקים לחוג את חגם בירושלים, שלא הם ולא הוריהם מבינים עברית, מה טעם לנאומים שלפניהם? משום מה פסקו ב"ישרון" שאין לדרוש בלועזית, אך שאלה זו טעונה עוד הבהרה. הרמב"ם רשאי היה לכתוב את "מורה הנבוכים" בערבית. גם ר' יהודה הלוי

הסירו את החבלים

כמתפללת קבועה ב"ישרון" אני שמחה להת-קדמות הרבה שחלה בזמן האחרון בכל שטחי הפעולה של בית הכנסת. אולם, בדבר אחד חלה, לצער, נסיגה. אני מתכוונת למחיצת החב-לים שהותקנה לפני שנים אחדות כדי להפריד בין עזרת הנשים וקהל הגברים שבבית הכנסת. מחיצה זאת באה לכאורה כדי לעשות אותנו הנשים לרואות ואינן נראות, אך, למעשה, התוצאה היא שהמחיצה מקשה עלינו את הראיה, וגם את הקריאה והתפילה. החבלים גורמים לסחרחורת, עד שכמה וכמה מתפללות חדלו לבקר בבית-הכנסת.

זוכרת אני שלפני ה"תיקון" היה בית-הכנסת ישרון כשר בעיני רבים וטובים, וביניהם גם בעיני הרב הראשי יא. הרצוג ז"ל, שהתפלל בו לעתים קרובות.

כאם לבנות, אני משתדלת לחנכן על ברכי התורה והמסורה. אך קשה לי להסביר להן למה עליהן להסתתר מפני עין רואה. חוששת אני מפני מתיחה ישרה של "חבלים", העלולים באחד הימים להתפקע.

לכן, טוב יעשה לדעתי הועד פועל אם יסיר מאתנו "מכה" זאת ויבטל את המחיצה המלאכה-תית, שיש בה פגיעה וגם רתיעה.

ל. גולן

היה רשאי לכתוב את "הכוזרי" בערבית. ור' שלמה אבן-גבירול לא כתב את ספרו "מקור חיים" בעברית. ור' בחיי אבן-פקודה כתב את "חובות הלבבות" בערבית. וגם ר' שמשון רפאל הירש לא כתב עברית כלל, אלא גרמנית מצו-צחת, ועוד, ועוד. כשביקשו גדולי ישראל שהקהל יבינם, דיברו אליו בלשוננו: בערבית, בספרדית, בגרמנית, באונגארית וכו'. מדוע לא נברך גם אנו את הילדים-האורחים שבאים ממרחקים לחוג את חגם בתוכנו בלשון שיבינוהם הם והוריהם? ודאי, ירושלים עיר הקודש אינה דומה לערי הגולה. שם מותר לרועי ישראל לנאום בלשון המדינה; שם מותר לכתוב ספרים חשובים בלשון זרה. אף על פי כן נראה לי, שהשאלה לא נדונה עדיין כראוי ואנו מצווים ליתן על כך את הדעת.

פתיחת ארון הקודש

טכס פתיחת הארון ב"ישרון" עושה תמיד רושם על הקהל והלכך יש להקפיד, שהפתיחה, ההוצאה וההכנסה ייעשו בצורה מתאימה, שלא יפגעו בטכס המרשים. לצערנו אנו עדים לעתים קרובות ל"פגיעות" קשות על-ידי אורחים שונים, מן הארץ ומחוץ-לארץ. יש אפוא לשים לב לכך, שבכיבודים אלה ישותף מתפלל קבוע, שנהירים לו שבילי הנהגים ב"ישרון".

נפתלי בן-מנחם

הרצאות בישרון

על "מחזור השמיטות" הרצה בשבת פ' מטות-מסעי הר"ר י. ווינשטיין. הוא העלה את ההשקפה לפיה יסוד מחזור השמיטות בתורת המיסתורין של היהדות, הרואה בהויה שרשרת של בריאות ועולמות הערוכה במחזור של שביעיות. כל עולם קיים ששת אלפים שנה והוא מתפרק באלף השביעי. באלף החמישים מתפרקת כל ההויה כולה ותחזור לתהו ובהו, ומעגל היצירה כולו מתחיל מחדש.

בשבת חזון, פ' דברים, עמד פרופ' י. אליצור על משמעות תשעך באב בדורנו. "הארץ וירושלם בספר דברים" היתה נושא להרצאתו של מר י. קיל, בשבת פ' ואתחנן. הוא הצביע על החוט המקשר בין ברכת יעקב, בספר בראשית, לברכת משה, בספר דברים, בכל הנוגע לירושלם הארץ. פרופ' ח.ז. הירשברג, הרצה בשבת פ' עקב על היהודים "כצל האיסלם". המרצה ערך את חשבון עם ישראל תחת מלכות עשו מזה ומלכות ישמעאל מזה באומרו כי אין ספק שבצל האיסלם נהנו היהודים מיהס טוב בהרבה מאשר תחת עול הנצרות.

סימפוזיון רב משתתפים נערך בי' באב, מטעם הסתדרות ישרון, על הנושא: "החקיקה הדתית בדורנו". הרצו: שר הדתות, הר"ר ז. זרעוביץ ופרופ' י. ליבוביץ. שר הדתות עמד על הצורך בחקיקה דתית, הכובלת אמנם את רשות היחיד, אבל זה דינה של כל חקיקה — אמר. הוא עמד על כך שהחקיקה הדתית שומרת על אחדות העם, לא רק מנימוקים אידאולוגיים, אלא מבחינה מעשית.

לעומת זאת טען פרופ' ליבוביץ כי בחקיקה הדתית יש משום "אם כל חטאת" והיא גורמת לפילוג בעם. לדעתו אין חקיקה זו משרתת את אחדות העם והיא משיגה את ההיפך ממה שבכוונתה להשיג. מוסד חילוני — אמר — אין ביכולתו להטיל מרות דתית, הצריכה לנבוע אך ורק ממוסדות דתיים. לאחר הרצאות הפתיחה התנהל ויכוח בו נטלו חלק רבים מן הניכחים.

השמחה במעונם

הבר־מצוה. ברכם — הרב ד"ר א. גרינבאום.
ברכה מיוחדת שלוחה לחזן בית־הכנסת מר ישראל מייזלס ולרעייתו רעייה לנישואי בתם אסתר עם מר שלום קלינר.
ברכת מזל טוב שלוחה למר שלמה מברסקי ורעייתו חנה ולבנם אהרן שהגיע למצוות ולמר שלום פיליפסון ורעייתו לאה לנישואי בנם יצחק.
ועד בית־הכנסת מודה לחברים רפאל מילר, יעקב רייס וימיכאל לונגר שעברו לפני התיבה בשבת פ' עקב.

למצוות הגיעו בשבת פ' ואתחנן דוד פנזל מניו יורק. את חתן הבר־מצוה, שהוא בנם של זוג מורים, ברך מר ב. דובדבני. בשבת פ' עקב — גיורא לוי מירושלים ונחמן יוסף פיימון משיקאגו. כמו כן עלו לתורה — בתמש קבוצות של כהנים, לויים וישראלים — ל"ג נערים יהודיים מארה"ב שבאו לארץ לחוג את חג הבר־מצוה. בשם בית־הכנסת ברך את כל בעלי השמחה הרב פרופ' ל.י. רבינוביץ. כרמי פרדמן מארה"ב הגיע למצוות בשבת פ' ראה. כן עלו לתורה נ"ו נערים יהודיים מארה"ב החוגגים כאן את יום

זכרון להולכים

פללי הקבועים של בית־הכנסת, שנספה בתאונת דרכים. יהי זכרם ברוך.

אנו משתתפים בצער בני משפחות מר אברהם גוטסמן שהלך לעולמו ופרופ' ולטר קורנבליט, ממת-

מכתבים ל"טורי ישרון"

נשיא ישראל מקדש שם ישראל

אני יושב ביום ששי בערב שבת בעיר גדולה באחת ממדינות העולם ומסב במסעדה שכשרותה קודמת לנעימותה לפני בעל המסעדה קורנות והוא מתפאר עלי ואומר: הנשיא שלכם בא לעירנו ואני מכין ומסדר בשבילו אוכל להיום ולשבת. הנשיא נמצא במלון מפואר — שם מתאכסנים מלכים ושרים — ובתי מביאה לו את האוכל.

אני מספר את הדברים האלה למען יבושו אלה המשטינים והמעלילים ולא ייכשלו בלשונם, וגם אלה השוכחים והמשכיחים את תורת ישראל יעמיקו לחשוב וישכילו להבין כי ישראל קמה לתהיה בזכות אבות, ובזכות המצוות והמנהגים שנשתמרו מדורי דורות ישראל נושע תשועת עולמים.

אלכסנדר עליאש

כתירות מדומות

במאמרו "אשיות התורה" (טורי ישרון ג), בו מתפלמס הרב כ"ץ עם פרופ' לייבוביץ, הוא מוכיח ארוכות ממקורות חז"ל כי "הצו הראשון שנצטווה המין האנושי הוא שיאמין באלקים ויירא מפניו". תוך כדי כך

מתקבל הרושם כאילו כופר לייבוביץ בצו זה, אולם הן גם לייבוביץ קובע במאמרו (והרב כ"ץ מצטט) כי "עניינם של התורה וכל כתבי הקודש הוא הכרת מעמדו של האדם לפני ה' והדרישה שהאדם יעבוד את ה'". ואין זה אלא ניסוח אחר לאותו ענין. אין אפוא כל חילוקי דעות בנקודה עקרונית זו בין הרב לפרופסור. לעומת זאת לא נראה לי שהצליח הרב כ"ץ לסתור הנחות אחרות של לייבוביץ במאמרו. כך למשל כותב לייבוביץ כי "האדם המאמין באמת אינו מצפה שהתורה תלמד אותו משהו על אודות העולם... וההיסטוריה" והרב כ"ץ מנסה לסתור דברים אלה, אולם גם הוא נאלץ לכתוב כי "ברור שהן (המצוות) לא ניתנו לשם הנצחת המאורעות ההיסטוריים, כי אם לשם הכרה בה" (שם, עמ' 7). הוא הדין בפרוש הפסוק הראשון בתורה. לייבוביץ מוציא פסוק זה ממשוטו (מהו בכלל "פשט" בתורה?), אולם גם הרב כ"ץ לאחר כל הפולמוס שלו, המלווה ציטטות רבות שבחלקן הגדול אינן רלוואנטיות לדיון, מסיים את דבריו במלים: אנו מאמינים... שה' ברא את העולם... מבלי שתהיה לנו כל תפישה כצורת הדברים...". (שם, עמ' 10). ג. אלכסנדר

האבסורד מסימני האמת

הויכוח שבין פרופ' י. ליבוביץ והרב ד. כץ, בשאלת "אשיות התורה", המתנהל על דפי "טורי ישרון", אינו דבר חדש בעולמנו, והוא נמשך, כידוע, כבר שנים אחדות בקרב היהדות הדתית- ברור מאליו כי אין כל אפשרות להגיע לחקר האמת בשאלה זו, כשם שאי אפשר להגיע לחקר האמת בכל שאלה רוחנית אחרת, וכל מה שניתן לעשות הוא אך ורק בתחום הציטוטים והציטוטים-שכנגד, מכל ענפי הספרות העברית, ובמתן פירושים – קרובים יותר, או קרובים פחות – לאותן מובאות; ההתנחות באמצעות מובאות – ע"י שני הצדדים לויכוח – אינה חורגת מגבולות שעשוע איטלקטואלי עקר, אך הבעיה עצמה לעולם עומדת. עם זאת אין ספק, לדעתי, כי למעשה עתידה שיטתו של פרופ' ליבוביץ לצאת מן הויכוח הזה וידה על העליונה; ולא משום שתוכן אמיתותה – דבר שהוא בלתי-אפשרי – אלא משום עצם העיכבה המכרעת שנמצאים יהודים דתיים, שהם "מוקדקים במצוות, בקלה כבחמורה" (בלשונו של הרב כץ), הסבורים כך. עובדה זו, שהרב כץ ואחרים כמותו רואים בה "אבסורד", מכרעת את הויכוח בעצם מציאותה, וראייתה כאבסורד – שאפשר והיא ראויה נכונה לכשלעצמה – אינה מכחישה את תקפה כעובדה. פעמים הרבה האבסורד הוא מסימני האמת.

ישראל תא-שמע

אמונה ומדע

למקרא דבריהם השונים, המנוגדים והסותרים של פרופ' י. ליבוביץ מזה והרב ד. כץ מזה (טורי ישרון א' ו-ג). נזכרתי בדבריו של שפינוזה בהקדמה למאמר תיאולוגי-מדיני:

"אחרי הברור של יסודות האמונה סופי מסיק, כי מושא ההכרה שבאה על פי ההתגלות אינו אלא הציות, ולפיכך היא נבדלת לחלוטין מן ההכרה הטבעית הן במושאה והן ביסודותיה ואמצעיה, ואין בינה לבינה [בין האמונה להכרה הטבעית] ולא כלום, אלא כמוה כמותה שורה בממלכתה בלי התנגדות חברתה, ואין האחת חייבת להיות שפחה לאחרת. הואיל ונטיותיהם של הבריות שונות הן, זה בא על סיפוקו בדעות אלו וזה בדעות אלו, ומה שמעורר את זה לדת מעורר את זה לצחוק, לפיכך אני מסיק... כי דין להניח בידי כל אדם ואדם את חופש הדעה ואת הרשות לפרש את יסודות האמונה לפי רוחו, ולשפוט את אמונתו של כל איש ואיש – אם היא אמונה של יראת שמים או של פריקת עול שמים – לפי מעשיו בלבד". (שם, מהדורת וירשובסקי, עמ' 7-6).

מ. שמעוני

"אידיאולוגיה" מיתות

נראה לי שהויכוח סביב בעיית ניתוחי מתים עלה, שלא לצורך, על פסים "אידיאולוגיים", כשכל "צד" נוקט בעמדה קיצונית משלו. לאלה אני משייך גם את פרופ' י. ליבוביץ הקובע במאמרו "על החיים ועל המתים" (טורי ישרון ג') כי כל המרבה בניתוחי גויות "הרי זה משובח". דומני כי אף למי שסובר כי יש הכרח בניתוחי מתים, לקידום המדע הרפואי, מותר להתנגד לניתוח מעין זה בהתחשב עם רגשות דתיים כשמדובר לא בקביעת סיבת המוות, אלא באישור דיאגנוזה שנקבעה בודאות גמורה עוד בחיי החולה. לו צמצמו הפתילוגים את מלאכתם לאותם מקרים שבהם לא נקבעה הדיאגנוזה המדויקת בחיי החולה, כי אז היה מספר הנתיחות שלאחר המוות מצטמצם באופן דראסטי ובכך גם היתה נמנעת במידה רבה ההתמרמרות שהיא כיום נחלת חוגים רבים – ולאו דוקא חרדים! – מבלי שייפגע קידום הרפואה בארץ. א. לויזון

קדושה וחולין

מבלי לנקוט עמדה ביחס לקדושת המת, רצוני להעיר על דברי הפרופ' ליבוביץ במאמרו "על החיים ועל המתים" (טורי ישרון ג'), בו השתדל להוכיח, על ידי הבאת ראיה מן המת שהוא "אבי אבות הטומאה", כי לא חלה כל קדושה על גופו של מת.

אין הנדון דומה לראייה. ההיפך מן "קדושה" הוא "חולין" ואילו ההיפך מן "טומאה" הוא "טהרה". וכמו שמצויות שתרומות ומעשרות שנטמאו – בקדושתן קיימי, כן יכול להיות "גוף טמא" – קדוש.

ונכון העיר באוני חברנו מר כלכהיים על ההבחנה בין טומאת המת לבין טומאה אחרת, שהרי מת ישראל מטמא באוהל, ואילו מת עכו"ם אינו מטמא באוהל: "אדם כי ימות באוהל" – אתם קרויים אדם ואין העכו"ם קרויים אדם" (יבמות סא א, בבא מציעא קיד ב ועוד). וכי מת עכו"ם מעלה יתירה לו ממת ישראל?!

יתר על כן, אם נרד לעומקו של דבר נמצא, שהטומא אה חופפת את הקדושה, וכל מי שמוכשר להתקדש, מוכשר להתטמא, ומי שאינו מוכשר להתקדש אינו מוכשר להתטמא. ישראל נקראים "עם קדוש" והם מתטמאים, ואילו העכו"ם אינו מתטמא. שאם לא כן, כיצד אפשר לפסוק הלכה שדוקא ישראל יכול להתטמא ואילו הגוי אינו מתטמא מכל וכל (ראה מ"י פ"א מהלכות טומאת מת הלכה י"ג: "עכו"ם שנגע במת וכו' הרי הוא כמי שלא נגע וכו' ולא בטומאת המת בלבד, אלא בכל הטומאות כולן אין העכו"ם מתטמאין").

בנימין קוסובסקי

הדירה שתרכוש אצלנו נבדקת בקפדנות

אם תרכוש דירה אצלנו, תוכל להיות סמוך ובטוח שהיא לנו "בת יחידה" למרות שאנו מוסרים דירות לאלפים, מעולם איננו שוכחים כי כל דירה נמסרת למשפחה אינדיבידואלית עם דרישות ועם צרכים משלה. ידידותה של כל משפחה כזאת יקרה לנו והשם הטוב שאנו רוכשים בגלל ידידות זו הוא נכס שלנו לכן, אנו בודקים בקפדנות:

- ✱ את תכנית אזורי המגורים ואת התאמתם לצרכי הדיירים.
- ✱ את איכות החמרים ופניהם.
- ✱ את מיב העבודה.

ואנו בונים דירות משופרות במחיר סביר ובהתאם לתכנית מקיפה להטבת מצב הדיור בישראל.
ב"חברת שיכון ופיתוח לישראל" בע"מ תוכל לרכוש דירה ב: ירושלים, רמת הנשיא בבתים, רמת יוסף בבתים, תל-גבורים בחולון, קרית גן ברמת גן, רימון ליד סביון, ירון ליד סביון, פתח-תקוה, קרית גיורא, לוד, קרית ים בחיפה, יורעאליה בחיפה, טירת הכרמל, אשדוד באר שבע וברוב אזורי הפיתוח בארץ.

שיכון ופיתוח לישראל בע"מ

משרדי המכירה: המשרד הראשי ת"א, הקריה, רח' ד' 26 טל. 35131.
ירושלים, רח' שמאי 12, טל. 23834. ת"א, רח' אבן גבירול 13. חיפה, רח' הרצל 4 טל. 41462. באר-שבע, רח' החלוץ 117 טל. 2406. בת ים, רח' גיורא יוספטל 115, טל. 841886. לוד, שד' צה"ל, טל. 962109.
פתח-תקוה, רח' ז'בוטינסקי ליד תחנת הדלק.

שולם
408
ירושלים